

Četvrti kongres KPJ – obračun sa „levim” i desnim frakcionaštvom*

Pripreme u partijskim organizacijama za IV kongres KPJ

Pošto je, u toku leta 1928, u većini rukovodstava i organizacija KPJ sprovedena diskusija o Otvorenom pismu Izvršnog komiteta Kominterne, a Partija počela da konsoliduje svoje redove, u septembru se pristupilo i intenzivnijem radu na pripremama IV kongresa KPJ. Glavni posao svakako je nosila partijska centrala, ali usled oskudnosti istorijskih izvora (od avgusta do sredine novembra sačuvan je samo jedan zapisnik sa sednice Biroa CK KPJ) nije poznato koje je sve akcije preduzela.

U to vreme i rukovodstvo KI je, shodno odlukama, donetim na Aprilskom savetovanju predstavnika KPJ i Kominterne, kako će pomoći da se u najkraćem roku, statutarnim putem, sazove kongres i obrazuje novi Centralni komitet, stavilo na dnevni red pitanje priprema ovog skupa jugoslovenskih komunista od kojega se, s obzirom na stanje u KPJ, mnogo očekivalo.¹

Politički sekretarijat Izvršnog komiteta KI je na sednici, održanoj 21. septembra, između ostalog, utvrdio političku liniju i zadatke kongresa, što je i konkretizovano u usvojenoj Rezoluciji o pripremi i zadacima kongresa jugoslovenske komunističke partije. Sva pitanja o kojima je trebalo raspravljati u partijskim organizacijama za vreme pretkongresne diskusije i na predstojećem kongresu, počev od njegova dnevnog reda do sadržaja završnih dokumenata, bila su detaljno razrađena. Prema preporuci KI, pretkongresnu raspravu trebalo je voditi u duhu Otvorenog pisma IK KI, a njegove osnovne postavke proučavati u organizacijama

* Ovaj tekst čini V. glavu doktorske disertacije »Zaoštavanje krize u KPJ i borba antifrakcijskih snaga za jedinstvo Partije i snaženje radničkog pokreta (1925–1928)«, koju je autorica obranila na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini, u maju 1977.

¹ »I samo partijski kongres, sazvan posle ozbiljne pripreme dole među članstvom«, poručivao je Izvršni komitet KI u svom Otvorenom pismu, »ispraviće liniju Partije, uliti joj veru u njenu snagu, oduševiti nove, neposredno s preduzećima i sa sindikalnim radom povezane vođe, sačuvavši pri tome sve što je spremno i sposobno za borbu od starih i tako postati novom etapom na putu poleta revolucionarnog pokreta radnih masa Jugoslavije. Samo taj kongres može da da podstreka za masovni priliv radnika i seljaka u Partiju« (Istorijski arhiv KPJ, tom II, Beograd 1949, 452–453).

KPJ na osnovu nacrtu kongresnih rezolucija, s tim što bi se pojedini važniji problemi razjašnjavali članstvu u partijskim ćelijama ili putem glasila KPJ.

Polazeći od odluka KI o jugoslovenskom pitanju, rezolucija III kongresa KPJ i plenuma CK KPJ, održanih 1926. i 1927. godine, na kongresu je trebalo dati svestranu kritičku analizu razvoja KPJ i posebno složenog procesa izgradnje boljševičke partije, ukazujući uz to i na pojedine primere desnih i levih skretanja. Isto tako trebalo je izvući pouke i zadatke iz unutrašnje partijske borbe, razmotriti sprovođenje Otvorenog pisma IK KI, unutarpartijsko stanje i stanovišta pojedinih grupa i pojedinaca o Pismu IK KI. Što se tiče akcije na sprovođenju Otvorenog pisma, Politički sekretarijat IK KI je konstatovao da je linija Biroa CK KPJ uopšte bila pravilna, ističući pri tome da se nije zadržalo samo na izjavama solidarnosti već nastojalo da se organizacije i članovi KPJ uvuku u rasprave o svim pitanjima koja su bila pokrenuta ovim dokumentom. Ocena i kritika frakcionaških borbi koje su date u Otvorenom pismu IK KI ostaju, rečeno je u ovoj Rezoluciji KI, i tu, u suštini, ne treba ništa menjati. Predloge za izmenu pojedinih ocena u Pismu IK KI trebalo je objašnjavati preostacima frakcionaških sukoba, a svaki pokušaj stvaranja nove frakcije u začetku ugušiti. Među prioritete zadatke kongresa stavljeno je, takođe, i ostvarivanje principa Otvorenog pisma KI o obrazovanju rukovodeće grupe iz redova radničkih elemenata koji su neposredno povezani s proizvodnjom.

Četvrti kongres KPJ trebalo je da, polazeći od ocena Kominterne, daje analizu stanja na Balkanu i političke krize u Jugoslaviji, i u vezi s tim odredi zadatke Partije u pojedinim pokrajinama. Sem toga, članstvo KPJ moralo se upoznati s odlukama VI kongresa KI i VIII konferencije Balkanske komunističke federacije. Na kraju, Politički sekretarijat IK KI postavio je zahtev da se sve kongresne odluke objave i prouče u organizacijama KPJ.^{1a}

Navedena Rezolucija Političkog sekretarijata IK KI pokazuje da je IV kongres KPJ u pogledu svih odluka i dokumenata bio, više nego ijedan raniji skup jugoslovenskih komunista, pod kontrolom centra međunarodnog komunističkog pokreta. U isto vreme Rezolucija predstavlja dokument koji rečito govori da se Komunistička internacionala potkraj dvadesetih godina pretvorila, kako kaže Edvard Kardelj, »u direktno operativno rukovodstvo za svaku partiju, s pravom da određuje i njihovu politiku i da smenjuje i postavlja njihove centralne komitete«.²

Biro CK KPJ primio je Rezoluciju IK KI poslednjih dana septembra ili na početku oktobra 1928, zajedno s pismom Političkog sekretarijata od 14. septembra u kojem je data politička ocena događaja posle junskog atentata u Skupštini i razrađeni pozicija i zadaci KPJ. Pisma su stigla

^{1a} Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Fond Komunistička internacionala-sekcija KPJ (u daljem tekstu: A-CK SKJ, Fond KI), 1928/77a, rezolucija Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta KI o pitanju pripreme i zadataka kongresa Jugoslovenske komunističke partije od 21. septembra 1928.

² *Edvard Kardelj, Miroslav Krleža, Tito i Savez komunista Jugoslavije*, Beograd [1972], 24.

apravo u vreme kada su preduzeti i prvi koraci u vezi s organizovanjem samog kongresa. Tih dana rukovodstvo KPJ je rešilo da, na osnovu procena KI, sve projekte kongresnih dokumenata izradi grupa partijskih prvaka — Filip Filipović, Đuro Cvijić, Lazar Stefanović i Kamilo Horvatin, s tim da se rezolucije o političkoj situaciji i unutrašnjopartijskim odnosima dobiju do 16. oktobra, kako bi se o njima moglo raspravljati na pokrajinskim partijskim konferencijama, što je, uostalom, bilo u duhu preporuka Kominterne. S tim zadatkom Filipović je, posle tromesečnog ilegalnog boravka u Jugoslaviji, otišao u Beč u koji su već ranije stigli Cvijić i Stefanović. Izrada rezolucija išla je, međutim, drugim tokom. Iako glavni nosilac posla u pripremama IV kongresa KPJ, a uz to i stožer nove partijske centrale, naimenovane od KI koja je KPJ trebalo da osposobi kao revolucionarnu partiju, Filipović je uskoro, po nalogu Zapadnoevropskog biroa KI, prešao u Berlin. Tu su ga čekali novi zadaci, pa stoga ni rezolucije nisu na vreme završene. Tako su pokrajinske partijske konferencije provedene samo na bazi proučavanja Otvorenog pisma IK KI.³

Pretkongresna diskusija počela je u organizacijama KPJ u septembru 1928. godine. Na žalost, usled nedostatka istorijskih izvora ne može se izraditi detaljnija rekonstrukcija i analiza rada jugoslovenskih komunista u pripremama za IV kongres KPJ. Za većinu partijskih skupova, koji su u toku septembra i oktobra sazvani, uglavnom postoje podaci o datumu kada su održani, o organizacijama koje su bile zastupljene i izabranim delegatima za kongres. Jedino je za partijske organizacije Bosne i Hercegovine i Slovenije sačuvana obimnija dokumentacija, pa će zato o njima biti i više reči.

Sudeći prema raspoloživim izvorima, partijska organizacija u Bosni i Hercegovini prva je počela sa sprovođenjem pretkongresne diskusije. Pošto je do kraja avgusta obavljena registracija članova KPJ, sazvane su tri okružne konferencije (Sarajevo, Mostar i Tuzla) na kojima je razmotreno stanje u Partiji i izabrani delegati za Pokrajinsku partijsku konferenciju koja se sastala 10. septembra 1928. na Pašinom Brdu, u Sarajevu, uz učešće 12 delegata (2 iz Mostara, 3 iz Tuzle, 4 člana privremenog Oblasnog sekretarijata KPJ, po jedan član Mesnog komiteta KPJ iz Sarajeva i Oblasnog sekretarijata Crvene pomoći i predstavnik SKOJ-a). Iz izveštaja partijskog sekretara i delegata moglo se konstatovati da su se prilike u bosansko-hercegovačkoj organizaciji KPJ, i pored ozbiljnih teškoća i nedostataka, poslednjih meseci počele popravljati. Partija je učinila prve korake na stvaranju svojih uporišta u industrijskim reonima (Vareš, Zenica, Kreka, Sarajevo), pojačan je rad na selu (u mostarskom okrugu obrazovane su tri seoske grupe), rasturen je veći broj primeraka radničke štampe (zagrebačka *Borba*, *Organizovani radnik*, *Zaštita čovjeka*), a pristupljeno je i formiranju partijskih frakcija u sindikatima. Brojno stanje Partije se povećavalo — sem tri seoske grupe, koje nisu

³ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/76a, 179, pismo Političkog sekretarijata Izvršnog komiteta KI od 14. septembra i izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928. — Pored Cvijića i Stefanovića, Đaković pominje da je s istim zadatkom došao u Beč i Kamilo Horvatin; Fond KI, MF 202/759, sn. 105-109, pismo Filipa Filipovića od 14. oktobra i izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928; Zbirka Seljačka internacionala, MF 188/732, sn. 232, pismo Filipa Filipovića od 26. oktobra 1928.

prošle registraciju (približno 70 članova), bilo je oko 170 članova KPJ (postojala su 3 okružna i 9 mesnih komiteta sa 43 ćelije). Kritika se, međutim, čula ne samo na račun slabih veza partijske centrale sa pokrajinom, koje su od dolaska novonaimenovanog Biroa KPJ postale redovnije, već je istaknuto da i pokrajinsko rukovodstvo mora više pažnje posvetiti organizacijama u unutrašnjosti.⁴

Poseban akcenat Konferencija je dala raspravi o krizi u KPJ i sprovođenju Otvorenog pisma IK KI. Usled frakcionaških borbi partijski centar je zapostavio ovu pokrajinsku organizaciju, pa su se, po mišljenju delegata, mnoge slabosti u radu mogle pripisati »ovakvom stanju u Partiji«. Partijski skupovi koji su držani povodom Pisma IK KI izrazili su svoju saglasnost s merama KI i naglasili da će članstvo ubuduće »strogo pratiti rad vrhova i svako zastranjivanje u kljci ugušiti, pa ma sa čije strane to dolazilo«.⁵

Pošto su razmotreni ekonomska i politička situacija u zemlji, i u vezi s tim zadaci Partije, i stanje u sindikalnom pokretu Bosne i Hercegovine, Konferencija je usvojila nekoliko rezolucija: o izveštaju Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, o agitaciji i propagandi, o sindikalnom radu i o Otvorenom pismu IK KI. Rad Konferencije završen je izborom novoga Pokrajinskog sekretarijata (3 iz Sarajeva, 1 iz Mostara i njihovi zamenici) i delegata za IV kongres KPJ (Roman Filipčev »Petrović«, Savo Neimarović »Mironović«, Đuro Đaković »Bosnić« i Mitar Trifunović »Mitrinović«).⁶

⁴ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/167, izveštaj Mehe Kurta »Sorokina« o Pokrajinskoj konferenciji KPJ za Bosnu i Hercegovinu od 15. novembra 1928. – U izveštaju se pogrešno navodi da je konferencija održana 25. avgusta umesto 10. septembra; Fond KI, 1928/82, izveštaji Romana Filipčeva »Petrovića«, sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ od 6. novembra 1928. i o Crnoj Gori, nedatiran. – Prema ovim izveštajima, u mostarskom okrugu bilo je 50, odnosno 40 komunista, u sarajevskom okrugu 35, odnosno 31 (tri grupe u Željezničkoj radionici, tri ulične grupe), u Zenici i Travniku 9, Varešu 7, Palama i Sjetlini 2, i u Tuzli 65 članova KPJ (pet grupa u rudarskom reviru Kreka, dve grupe u Tuzli i jedna grupa u Brčkom); Hronologija radničkog pokreta Bosne i Hercegovine do 1941, Sarajevo 1971, 461.

⁵ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/167, izveštaj Mehe Kurta »Sorokina« o Pokrajinskoj konferenciji KPJ u Bosni i Hercegovini od 15. novembra 1928.

⁶ Ibid. – Kurt piše da su izabrana 3 delegata i 3 zamenika, ali ne navodi njihova imena; Fond KI, 1928/82, izveštaji Verifikacione komisije i Romana Filipčeva »Petrovića« od 6. novembra 1928. – Filipčev obaveštava da je partijska organizacija Bosne i Hercegovine izabrala za delegate njega, Savu Neimarovića »Mironovića« i Đuro Đakovića »Bosnića«, a da je Mitar Trifunović »Mitrinović« otkazao svoj dolazak. Nije, međutim, jasno je li Trifunović bio delegat partijske organizacije ili ga je na kongres pozvao Biro CK; Fond KI, 1928/78, zapisnik sednice Sekretarijata Biroa CK KPJ od 12. oktobra 1928. – Razmatrajući neka pitanja u vezi s delegatima za IV kongres KPJ, Biro CK je za Mitra Trifunovića zaključio: »Mitru pismeno saopćiti da mora na kongres doći pod prijetnjom sankcija. Jedino bolest može nedolazak opravdati, što će BCK sam provjeriti«; U Hronologiji BiH (str. 466) kao treći delegat navodi se Avdo Čardžić iz Banja Luke. Kako je tada Banja Luka bila pod domenom zagrebačkog Pokrajinskog sekretarijata KPJ, Čardžić je bio delegat organizacije KPJ iz Hrvatske; A-CK SKJ, Fond KI, 1928/79, rezolucije Pokrajinske konferencije KPJ za Bosnu i Hercegovinu o izveštaju Pokrajinskog komiteta KPJ, o agitaciji i propagandi (na toj je rezoluciji pogrešno dopisano da je to rezolucija plenuma zagrebačkog mesnog partijskog aktiva), o sindikalnom radu u Bosni i Hercegovini i referat o političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini.

Mesec dana kasnije, 13. oktobra, održana je Pokrajinska konferencija KPJ za Sloveniju, kojoj je, verovatno, prisustvovao Jakob Žorga »Bon«, kao delegat Biroa CK KPJ. Raspravljajući o radu partijske organizacije u Sloveniji, koja je imala 196 članova i 36 kandidata KPJ (postojala su 4 okružna i 6 mesnih komiteta i 29 ćelija), na Konferenciji je ukazano na niz slabosti: na prvom mestu istaknuta je pasivnost partijske organizacije — Partija se ograničila, uglavnom, na propagandu u štampi, umesto da povede borbu za svakodnevne zahteve radnika i seljaka; organizaciono stanje Partije nije zadovoljavalo — veoma slabe veze Partije sa masama, i rukovodstva KPJ sa članstvom; jak uticaj socijaldemokratskih tradicija u redovima proletarijata i članova KPJ pothranjivao je razne iluzije (u legalnost, precenjivanje izbora, a potcenjivanje revolucionarnih metoda borbe i sl.); ideološka neizgrađenost članstva dovela je do niza oportunističkih grešaka u sindikalnom pokretu i izbornim nastupima. Delegati su smatrali da Partija može i mora otkloniti te nedostatke, ali je zato potrebno da učini »koreniti zaokret« u svom radu i da najzad »od propagande pređe k akcijama«⁷.

Slovenački komunisti su još jednom osudili frakcionaške raspre u KPJ i pozdravili mere KI za prevazilaženje krize u Partiji. Smatrajući da je glavni zadatak IV kongresa KPJ da konačno likvidira frakcionaške borbe, na Konferenciji je naglašeno da će svako ko nastavi sa frakcionišanjem — bilo iz desnice ili »levice« — »sam sebe isključiti iz Partije«. S obzirom na to da su se intelektualci iz partijskih vrhova pokazali nesposobnim da vode Partiju, zatraženo je da se u novu Centralu KPJ izaberu radnici koji su povezani s neposrednom proizvodnjom. Na kraju, Konferencija je donela Rezoluciju o izveštaju Pokrajinskog komiteta KPJ o politici i delovanju Partije, Rezoluciju o Otvorenom pismu IK KI i izabrala delegate za Četvrti kongres KPJ (Ivan Farković »Ivić« i Jože Bauer »Joško«).⁸

Za IV kongres KPJ pripremala se, tih dana, i partijska organizacija u Makedoniji koja se nalazila u veoma teškoj situaciji. Između ostalog, u jesen 1928, praktično je ostala i bez pokrajinskog rukovodstva KPJ, čije je sedište bilo u Kumanovu. Najpre je, u junu, otišao njegov sekretar Milan Mijalković, a kasnije su uhapšena dvojica članova, pa je Pokrajinski sekretarijat prestao da radi. Zahvaljujući inicijativi partijskog aktivista koji je radio pod ilegalnim imenom »Gradinarov«, 20. oktobra sazvana je Pokrajinska konferencija KPJ u Velesu na kojoj su bile zastupljene 4 mesne organizacije sa 37 članova KPJ. Tom prilikom izabran je delegat za IV kongres KPJ (Kosta Solev-Racin »Dimitrov«).⁹

Sutradan, 21. oktobra 1928, i komunisti iz Vojvodine, koji su posle duže borbe sa desničarima uspeli da donekle srede prilike u svojoj organizaciji, održali su Pokrajinsku konferenciju. U prisustvu 11 delegata, koji su

⁷ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/78, 79, zapisnik sa sednice Biroa CK KPJ od 12. oktobra 1928. i rezolucija Pokrajinske konferencije KPJ za Sloveniju o izveštaju Pokrajinskog komiteta o politici i delovanju Partije; Fond KI, 1928/82, izveštaj Ivana Farkovića »Ivića« od 5. novembra 1928.

⁸ Ibid.; Fond KI, 1928/79, 82, rezolucija Pokrajinske konferencije KPJ o Otvorenom pismu IK KI i izveštaj Verifikacione komisije od 6. novembra 1928.

⁹ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izveštaj Koste Soleva-Racina »Dimitrova«, nedatiran. — Mesne organizacije KPJ postojale su u Kumanovu, Velesu, Štipu i Prilepu.

predstavljali 360 članova KPJ (bilo je 5 okružnih i 26 mesnih komiteta i 76 ćelija), izabrani su novi Pokrajinski komitet KPJ (od 11 članova i 2 kandidata — od toga 12 radnika i 1 intelektualac) i delegati za partijski kongres (Paja Marganović »Vojvodić«, Andraš Polgar »Polić«, Andrija Mihajlović »Andrejević« i Filip Filipović »Jelić«).¹⁰

Po svoj prilici, istog dana, sastali su se u Podgorici (danas Titograd) i predstavnici komunista iz Crne Gore. Naime, dok jedni izvori govore da su u Crnoj Gori mesne organizacije birale delegate za Kongres, drugi navode da je, 21. oktobra, u prisustvu delegata Biroa CK KPJ, održana Pokrajinska partijska konferencija, na kojoj je bilo zastupljeno 106 članova KPJ (bila su 3 okružna i 8 mesnih komiteta), i izabrani delegati za Kongres (Jovan Mališić »Martinović« i Niša Milanović »Gligor«).¹¹

Komunisti Dalmacije sumirali su rad svoje veoma brojne organizacije — imala je 612 članova KPJ raspoređenih u 106 ćelija, 6 okružnih i 12 mesnih komiteta — na Pokrajinskoj partijskoj konferenciji 21. i 22. oktobra 1928. u Splitu. Prethodno je održano nekoliko okružnih konferencija: za severnu Dalmaciju u Šibeniku, za splitski okrug u Splitu, za dubrovački okrug u Dubrovniku i na Hvaru. Svima tim skupovima prisustvovao je instruktor Biroa CK KPJ Jovan Mališić »Martinović«¹², izuzev na Hvaru, na kojem je, zbog zategnutosti odnosa između Jugoslavije i Italije, bilo zavedeno poluopsadno stanje.

Pripreme za IV kongres KPJ tekle su u Dalmaciji u znaku oštre borbe s »levičarima« koji su zadržali u svojim rukama pokrajinsko partijsko rukovodstvo. Iako su se izjasnili za Otvoreno pismo IK KI, nastavili su sa frakcionašenjem, a u izbornoj kampanji za opštinske izbore u Splitu, koji su bili raspisani za 18. novembar, počinili i izbiljne političke greške. Ne obaveštavajući Biro CK KPJ, predložili su izborni sporazum svim hrvatskim strankama, bez ikakve političke platforme. Zbog toga je partijska

¹⁰ A—CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izveštaj Paje Marganovića »Vojvodića« i Verifikacione komisije od 6. novembra 1928; *Danilo Kecić, Milenko Palić*, Komunistička partija i revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1919—1929, Novi Sad — Sremski Karlovci 1971, 445. — U tome zborniku priređivači su postupali nedopustivo u objavljivanju građe. Tako su kod dokumenta o brojnom stanju članova KPJ u Vojvodini uzeli podatke iz dva izveštaja i publikovali kao jedan izveštaj pod sasvim drugim naslovom, koji se kao takav pod navedenom signaturom nikada ne bi mogao pronaći u naznačenom fondu; *Divna Albulj*, Građa za istoriju radničkog pokreta i KPJ u Vojvodini 1918—1929, Sremski Karlovci 1966, 461. — Ovde se pogrešno navodi da je »Valić« ilegalno ime Paje Marganovića (to je pseudonim Đure Salaja), umesto »Vojčić« kako piše u izveštaju Verifikacione komisije.

¹¹ A—CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izveštaj Romana Filipčeva »Petrovića«, nedatiran i Verifikacione komisije od 6. novembra 1928. — Okružni komiteti bili su u Kotoru, Cetinju i Nikšiću, a mesni komiteti u Kotoru, Cetinju, Podgorici, Nikšiću, Danilov Gradu, Grahovu, Kolašinu, Baru—Ulcinju; Fond KI, MF 202/759, sn. 112—113, izveštaj Milana Gorkića od 13. novembra 1928; Fond KI, 1928/95, okružnica Privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima, nedatiran; Zbirka memoarska građa (u daljem tekstu: MG) 2242, sećanja Niše Milanovića. On kaže da je Pokrajinska konferencija KPJ održana 18. i 19. oktobra u Podgorici (Titogradu), u kući Dušana Milačića, a prisustvovao joj je i delegat partijske centrale (navodno po govoru bi se reklo da je bio Vojvodanin). Usled finansijskih teškoća nisu mogli poslati svog delegata, pa su zato izabrali Jovana Mališića. Inače ne seća se da je on biran za delegata pod ilegalnim imenom »Gligor«.

¹² A—CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izveštaji Jovana Mališića, sekretara Pokrajinskog sekretarijata KPJ i Verifikacione komisije od 6. novembra 1928.

centrala morala splitskoj organizaciji da posveti »posebnu pažnju« i tamo pošalje »na izvesno vreme više delegata«. Poznato je da je u Dalmaciji u nekoliko navrata boravio Jovan Mališić, bila je i Malina Pop Ivanova, dolazio je Grgur Vujović radi sređivanja prilika u skojevskoj organizaciji na koju su, takođe, jako uticali »levičari«, a po sećanju savremenika nekim sastancima prisustvovao je i Jakob Žorga.¹³

Pokrajinsko rukovodstvo KPJ išlo je tako daleko da je odbilo direktive Biroa CK KPJ o samostalnom istupanju na opštinskim izborima posredstvom liste Republikanskog saveza radnika i seljaka. Odbacilo je, takođe, i političku platformu koju je izradila Centrala KPJ za pregovore sa Seljačko-demokratskom koalicijom sa motivacijom da je »suviše revolucionarna«. Obaveštavajući Kominternu o situaciji u dalmatinskoj organizaciji KPJ, Filip Filipović je pisao da će biti nužna još duga borba sa Ivanom Marićem, Vickom Jelaskom, Ivom Baljkasom i njihovim sledbenicima. Ali, isto tako, moraće se »pomoći našim drugovima da se oslobode iluzija u vezi sa Seljačko-demokratskom koalicijom« i da otkažu zajedničko istupanje na opštinskim izborima. Radi toga, na zahtjev Biroa CK KPJ sazvan je u Splitu aktiv Mesne partijske organizacije na kojem je Đuro Đaković »Fridman« veoma oštro kritikovao politiku Splitskog komiteta KPJ. Sudeći po krajnjem ishodu — na opštinske izbore komunisti su izašli samostalno — pokrajinsko rukovodstvo se najzad povinovalo zahtevima partijskog centra.¹⁴

O svim tim pitanjima raspravljano je i na Pokrajinskoj partijskoj konferenciji, kojoj je prisustvovao 31 delegat (24 sa rešavajućim i 7 sa savetodavnim pravom glasa), kad je izabran novi Pokrajinski sekretarijat KPJ za Dalmaciju i delegati za IV kongres KPJ (Vicko Jelaska »Viro«,

¹³ A-CK SKJ, Fond KI, MS 202/759, sn. 78-83, izveštaj Jovana Mališića »Martinovića«; Fond KI, 1934/244, izveštaj Pokrajinske konferencije KPJ; Zbirka biblioteka Kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici, Istorija KPJ koju su pisali osuđenici-komunisti u sremskomitrovačkoj kaznionici, 170; Zbirka MG, 2061, 2030, 2054/2, 2899, sećanja Vicka Jelaske, Ive Marića i Josipa Rosića.

¹⁴ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/179, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 105-106, pismo Filipa Filipovića od 14. oktobra 1928; »Općinski izbori u Splitu«, *Borba*, 25. oktobar 1928, br. 72; »O diskusiji povodom Otvorenog pisma EK KI«, *Srp i čekić*, oktobar 1928, br. 1; V kongres Komunističke partije Jugoslavije 21-28. jula 1948, Beograd 1949, 503, diskusija Vicka Krstulovića; Greške splitskog pokrajinskog rukovodstva KPJ kritikovane su na IV kongresu KPJ što je istaknuto i u rezolucijama o privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ i o unutarnjopartijskim odnosima (Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 165, 172); *Dušan Lukač*, Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941, Beograd 1972, 247. — Ne shvatajući u čemu je suština grešaka koje je počinilo splitsko partijsko rukovodstvo, Lukač govori o ocenama IV kongresa KPJ kao o nečemu što se sasvim razlikuje od utvrđene nacionalne politike KPJ. Prilikom citiranja tih ocena autor pravi takve greške da ocena gubi svaki smisao (Lukač kaže da se radničkom pokretu u Dalmaciji prigovara »za njegovo »opasno oportunističko skretanje u pravcu *potcenjivanja* uloge buržoazije ugnjetenih nacija i *hegemonističke* tendencije koje su se manifestovale čak i u pokušaju ulaska kao *frakcija* u HSS« (kurz. U. V.) umesto da je IV kongres zahtevao da Partija u Dalmaciji objašnjavanjem članstvu »odlučno likvidira opasno oportunističko skretanje u pravcu *precenjivanja* uloge buržoazije ugnjetenih nacija, *zanemarivanja* vodeće uloge radničke klase i Komunističke partije u pokretu seljaštva i ugnjetenih nacija i *legalističke* tendencije koje su se manifestovale čak i u pokušaju ulaska kao frakcije u HSS i privremeno dovele našu Partiju u D[almaciji] na rep SDK« (istaknuto u originalu — U. V.); O ovim skretanjima u Dalmaciji govori se i u dokumentima IV zemaljske konferencije KPJ (Istorijski arhiv KPJ, 197).

Stipe Marković »Marko«, Ante Mrduljaš, Kajo Parač »Marijan«, Jovan Mališić »Martinović«, Mate Ivišić »Bogić«).¹⁵

Znatne teškoće zadavala je Birou CK KPJ i situacija u Beogradu. Desničari su ne samo nastavili sa frakcionaškim radom već su, ne priznavajući odluke partijske centrale o suspendovanju beogradskog Pokrajinskog sekretarijata i Okružnog komiteta KPJ, ne prihvatajući Otvoreno pismo IK KI i formalno izvršili rascep u partijskoj organizaciji. Pored toga, akcije koje su vodili u jesen 1928. jasno su pokazivale da desničari nameravaju da na partijski kongres pošalju svoju, odvojenu delegaciju. Pripremajući članstvo otepljene organizacije na taj korak, smenjeni Pokrajinski sekretarijat KPJ za Srbiju je, u toku pretkongresne rasprave, izdao dokumenat »Prilog za diskusiju«, koji je zapravo bio »ideološko-politička platforma« desne frakcije. Na žalost, dokumenat nije u celini pronađen, a njegovi objavljeni delovi govore samo o stavu Sime Markovića o nacionalnom pitanju. Drugi korak usledio je, verovatno, na početku oktobra — u Beogradu je tada sazvana Okružna konferencija KPJ na kojoj je, još jednom, došao do punog izražaja frakcionaški rad desničara. Glavna meta njihovih napada bili su ocena krize u Partiji data u Otvorenom pismu IK KI, rad Biroa CK KPJ, koji je posebno kritikovan zbog »birokratskog-komandantskog stava«, način sprovođenja diskusije o Pismu IK KI i dr. Uskoro je zakazana i Oblasna konferencija KPJ, o čelu je obavestena partijska centrala.¹⁶ Sve te akcije nedvosmisleno su pokazivale da se desničari organizovano pripremaju za predstojeći kongres.

Koliko se i kako Biro CK KPJ angažovao u to vreme na rešavanju problema otepljene beogradske organizacije, usled nedostatka istorijske građe, teško je reći. Jedini podaci o tome potiču iz oktobra. Na sednici od 12. oktobra Biro je zaključio da se grupi dra Sime Markovića uputi pismo povodom saziva Okružne partijske konferencije, a da, 13. oktobra, u Srbiju otputuje Đuro Đaković sa zadatkom da pripremi Pokrajinsku konferenciju KPJ. Sadržaj pisma nije poznat, ali se može pretpostaviti da je bilo govora o likvidaciji rascepa u beogradskoj organizaciji. To je, uostalom, bila i osnovna tema Đakovićevog razgovora sa vođama desne frakcije, posebno sa Simom Markovićem. Đaković ih je, u ime partijske centrale, obavestio da suspendovani Okružni komitet KPJ, pod čijim je uticajem bilo više čelija sa 112 članova Partije, kao »uslov« za učešće na pokrajinskoj konferenciji, mora svoje članstvo da registruje kod beogradskog Mesnog komiteta KPJ. Sporazum, međutim, ni ovaj put nije postignut. Napore Biroa CK KPJ da reši spor desničari su, kao i ranije, protumačili kao njegovu »slabost«, a to im je davalo nade u »mogućnost novih

¹⁵ Kao nap. 12.

¹⁶ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/80, 82, rezolucija Pokrajinske konferencije KPJ za Srbiju po unutarnjem stanju u Partiji, nedatirana i izjava Sime Markovića »Milića« od 6. novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 107-109, izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928; Mmg [Milan Milanović Gorkić], »U novom periodu«, »Stare greške u novoj formi«, *Klasna borba*, decembar-januar 1928/29, br. 10/12 i mart-april 1929, br. 13-14; »O diskusiji povodom Otvorenog pisma EK KI«, *Syp i čekić*, oktobar 1928, br. 1; *Nadežda Jovanović*, »Organizaciono stanje i unutarpartijski razvoj KPJ u Srbiji 1926-1928«, *Tokovi revolucije*, III, 1968, 308. — Jovanovićevo u početku piše da je Okružna konferencija održana na početku oktobra, a na kraju da se sastala posle Mesne konferencije KPJ za Beograd od 18. septembra 1928.

kompromisa«. Takvo uverenje podsticalo ih je, kako je izneto na Pokrajinskoj partijskoj konferenciji, da »do kraja idu u gaženju osnovnih principa partijske discipline«. ¹⁷

Iz Beograda, Đaković je otišao u Niš, sedište novonaimenovanog Pokrajinskog sekretarijata KPJ. Verovatno je tu i održana, 25. oktobra 1928, Pokrajinska konferencija KPJ za Srbiju, uz učešće 11 do 16 izabranih delegata, koji su zastupali 255 članova i 20 kandidata KPJ (postojala su 4 mesna komiteta i 44 ćelije). S obzirom na situaciju u Beogradu, u centru pažnje delegata bila je borba protiv frakcionaštva i za dosledno sprovođenje Otvorenog pisma IK KI. Veoma temeljito je razmatrano delovanje desničara, koji su većem broju beogradskih komunista onemogućili da se upozna sa odlukama KI i novim kursom u KPJ, i konstatovano je da je »većina mesnih organizacija« ustala u odbranu jedinstva Partije i političke linije postavljene u Pismu IK KI. U jednoglasno usvojenoj Rezoluciji o unutarnjem stanju u Partiji, Pokrajinska konferencija je izrazila svoju solidarnost s Otvorenim pismom IK KI, osudila antipartijski i nekomunistički stav članova smenjenog Pokrajinskog sekretarijata KPJ i beogradskog Okružnog partijskog komiteta, zatražila da IV kongres KPJ »i formalno iz Partije, i to na svagda isključi« inicijatore i organizatore okružnih partijskih konferencija, održanih u februaru i oktobru 1928. u Beogradu, i pozvala sve članove KPJ—radnike, koji su iz neobaveštenosti bili zavedeni, da se vrate nazad u Partiju. Konferencija je na kraju rada izabrala delegate za partijski kongres KPJ (Blagoje Nikolić »Lesić«, Milorad Petrović »Miljković«, Žika Pecarski »Kosančić«). ¹⁸

Što se tiče desničara oni su, pošto nije došlo do zajedničke pokrajinske konferencije — beogradskog i niškog sekretarijata — kako su očekivali (navodno na osnovu Đakovićevog obaveštenja), svoju pokrajinsku konfe-

¹⁷ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/78, 80, 82, zapisnik sa sednice Sekretarijata Biroa CK KPJ od 12. oktobra 1928, rezolucija Pokrajinske konferencije KPJ za Srbiju o unutarnjem stanju u Partiji, nedatirana, izveštaj Verifikacione komisije i izjava Sime Markovića »Milića« od 6. novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 105-109, pismo Filipa Filipovića od 14. oktobra i izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928. — Filipović piše da je Birou CK KPJ pošlo za rukom da izoluje grupu Sime Markovića; N. Jovanović, n. čl., 308.

¹⁸ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/80, 82, rezolucija Pokrajinske konferencije KPJ za Srbiju o unutarnjem stanju u Partiji, nedatirana, izjava Sime Markovića »Milića« od 6. novembra i izveštaj Blagoja Nikolića »Lesića« od 26. oktobra 1928; N. Jovanović, n. čl., 310, 312, 313. — Pozivajući se na sećanja Žike Pecarskog, Jovanovićeva piše da je Đaković boravio u Nišu u početku septembra što je malo verovatno: sećanja se ne mogu proveriti, a postoje podaci da je potkraj avgusta otišao u Beč na nekoliko dana. Za sada je sigurno da je Đaković bio u Nišu oko sredine oktobra, o čemu govori i Sima Marković u pomenutoj izjavi. Sem toga, sporno je gde je Pokrajinska konferencija održana i je li Đaković učestvovao u njenom radu. Jovanovićeva navodi Beograd, što je prilično nelogično, pošto se sedište Pokrajinskog sekretarijata nalazi u Nišu, gde dolazi i Đaković. Isto tako, malo je verovatno da je Đaković tek na konferenciji saopštio da se biraju delegati za kongres, kada je ona prvenstveno s tim ciljem i sazvana. Pogrešno se interpretira i izveštaj Blagoja Nikolića »Lesića«: dajući podatke o organizacijama Nikolić piše da ima 1 OK — znači Oblasni, a ne Okružni komitet kako Jovanovićeva tumači — sa 6 MO — verovatno treba MK (mesnih komiteta), a Jovanovićeva razrešava tu skraćenicu s okružni odbor, iako takva instanca u KPJ ne postoji — i 44 ćelije KPJ i 4 ćelije kandidata KPJ. Prilikom nabranja Nikolić pominje 45, a Jovanovićeva 46 ćelija — pri tom Jovanovićeva pogrešno navodi ćeliju u Prizrenu umesto u Prokuplju, zatim u Užicu 4 umesto 2, dok je Čačak sa 4 ćelije potpuno ispušten.

renciju, koja je trebalo da izabere i delegate za partijski kongres, odgodili na 4. novembar. S tom odlukom upoznao je vođa desne frakcije Sima Marković Verifikacionu komisiju IV kongresa KPJ uz napomenu da će delegati doći čim budu izabrani.¹⁹

Desničarska pokrajinska konferencija verovatno se nije ni sastala, jer o tome nije imao nikakvih obaveštenja ni Josip Čižinski »Gorkić« koji je još u toku Kongresa uputio Kominterni dva izveštaja. Može se s pravom pretpostaviti da je odlazak Sime Markovića iz Beograda uneo izvestan nemir i kolebanja u redove desničara i da su odustali od konferencije. Draga Stefanović, stara partijska aktivistkinja i Markovićev pristalica pisala je, tih dana, svom suprugu Lazaru Stefanoviću da je među desničarima nastalo kolebanje, da se »boje da ih je br. 1 [Sima Marković] poveo na pogrešan put i da s nestrpljenjem očekuju njegov povratak da bi se situacija razjasnila.«²⁰

Izvesnog otpora frakcionaša bilo je i u Hrvatskoj, odnosno u Zagrebu. U toku pretkongresne diskusije aktivirali su se »levičari« koji su prihvatili Otvoreno pismo IK KI i tako ostali u partijskoj organizaciji, ali su sabotirali njen rad i potajno radili protiv novog vodstva, iskorišćavajući na toj liniji svaku njegovu grešku i svaki propust. Cilj je bio kompromitovati Biro CK KPJ i proglasiti ga nesposobnim, kako bi oni mogli ponovo preuzeti rukovodstvo. Sudeći prema nekim izvorima, tu nije bila u pitanju samo partijska centrala, već i Mesni komitet KPJ u Zagrebu. Na to upućuje izveštaj Grgura Vujovića, jednog od istaknutih rukovodilaca SKOJ-a. Obaveštavajući Komunističku omladinsku internacionalu o stanju u organizacijama SKOJ-a i KPJ, Vujović je pisao da se »opažaju tendencije da se svi naši prijatelji (kao sekretar zagrebačkog partijskog komiteta) [Josip Broz — primedba U. V.] uklone i da se ovim 'boncima'* ojačaju njihove pozicije.«²¹

Otvoreni nastup »levičara« usledio je na reonskim partijskim konferencijama uoči IV kongresa. Bivši sekretar Mesnog komiteta KPJ u Zagrebu Dušan Grković je na jednoj konferenciji kritikovao rad Biroa CK KPJ, branio »levicu«, a zatim podneo opširnu rezoluciju. Tome skupu zagrebačkih komunista prisustvovao je i Đuro Đaković koji je opovrgao Grkovićeve napade i razobličio delovanje »levičara«, pa je Grkovićev predlog rezolucije, uz jednodušnu osudu, odbačen. »Levičari« su, međutim, nastavili s akcijom — pomenutu rezoluciju podneli su na još jednoj reonskoj konferenciji KPJ, ali su i ovde doživeli istu sudbinu.²²

¹⁹ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izjava Sime Markovića »Milića« i izveštaj Verifikacione komisije od 6. novembra 1928; *N. Jovanović*, n. čl., 314.

²⁰ A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 112-113, izveštaj Milana Gorkića od 13. novembra 1928; *N. Jovanović*, n. čl., 315. — Jovanovićeva piše da je Pokrajinska konferencija KPJ od 4. novembra održana, a ne daje nijedan izvor kojim bi svoje navode potkrepila.

* Bonci — budistički sveštenici; u radničkom pokretu podrugljiv naziv bonci davan je birokratiziranim funkcionerima; ovde se mislilo na »levičare«.

²¹ A-CK SKJ, Zbirka biblioteka Kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici, Istorija KPJ koju su pisali osuđenici-komunisti u sremskomitrovačkoj kaznionici, 170; Fond KOI, 1928, nesigurno građa, izveštaj Grgura Vujovića, nedatiran.

²² A-CK SKJ, Zbirka biblioteka Kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici, Istorija KPJ koju su pisali osuđenici-komunisti u sremskomitrovačkoj kaznionici, 170.

Određeni podstrek aktivnijem delovanju »levičara« svakako je dao i Đuro Cvijić svojim istupom, 10. avgusta 1928, na proširenoj sednici Balkanskog zemaljskog sekretarijata KI. Cvijić je u opširnom referatu govorio o političkim greškama, koje je Biro CK KPJ počinio posle junskog atentata u Skupštini, o ulozi zagrebačke partijske organizacije, optužio partijsku centralu da je precenila levu opasnost, a potcenila i zanemarila borbu protiv desne frakcije u Beogradu i Osijeku, da je odstupljeno od linije Otvorenog pisma IK KI, kao i o tendencijama za stvaranje nove intelektualne grupe — treće frakcije u KPJ (Filip Filipović, Josip Čižinski i Jovan Mališić). Sličnu kritiku na rad Biroa CK KPJ, i posebno na račun Filipovića i Čižinskog u vezi s obrazovanjem treće grupe u Partiji, uputio je Kominterni u opširnom pismu i Ante Ciliga, nekadašnji član zagrebačkog Pokrajinskog sekretarijata KPJ, a tada predavač na Jugoslovenskom sektoru KUNMZ u Moskvi. Po rečima Đure Đakovića i »levičari« i desničari su uoči IV kongresa, a i posle njega, sve više proturali vesti o formiranju treće grupe u KPJ.²³ Nedostatak istorijskih izvora onemogućuje, međutim, da se ovo pitanje svestranije prouči i utvrdi jesu li optužbe protiv Filipovića, Mališića i Čižinskog tačne, ili je bila samo reč o frakcionaškom diskreditovanju odluka KI i novonaimenovanog rukovodstva KPJ.

Posle reonskih konferencija, u Zagrebu je održana i konferencija Mesne partijske organizacije. U to vreme i okružne organizacije KPJ u Osijeku, Banja Luci, Križevcima—Bjelovaru, Sušaku i Brodu sazvale su svoje konferencije i izabrale delegate za pokrajinsku partijsku konferenciju. Sa Pokrajinskom konferencijom KPJ za Hrvatsku i Slavoniju, što se sastala 28. oktobra 1928, uz učešće 13 od 20 izabраниh delegata koji su predstavljali 378 članova KPJ (bilo je 6 okružnih i 3 mesna komiteta i 62 ćelije), jugoslovenski komunisti priveli su kraju pretkongresne pripreme. Kao i na ostalim konferencijama, tako su i na ovoj razmotreni rezultati šestomesečnog rada na sprovođenju Otvorenog pisma IK KI i izabrani delegati za Kongres (Matija Brezović »Agić«, Ivan Gržetić »Lenski«, Avdo Čardžić »Sahadžić« i Samuel Majer »Crvencić«).²⁴

Rad i odluke IV kongresa KPJ

Intenzivniji rad na organizacionim pripremama IV kongresa KPJ, sa zvanog za 25. oktobar 1928, počeo je prvih dana oktobra. U Beč su tada prispeli iz Zagreba Filip Filipović i Kamilo Horvatin, a iz Moskve Đuro Cvijić i Lazar Stefanović, i pristupili izradi nacrtu kongresnih rezolucija.

²³ A—CK SKJ, Fond KI, 1928/165, govor Đure Cvijića »Krešića« na proširenoj sednici Balkanskog zemaljskog sekretarijata KI od 10. avgusta 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 88—94, pismo Ante Cilige »Zadvornog« od 12. avgusta 1928. — Neke podatke o stvaranju treće grupe daju dokumenti iz početka tridesetih godina (A—CK SKJ, Fond KI, 1933/300, 308, 352). Ali i to je nedovoljno da bi se o njoj moglo nešto više reći; Istorijski arhiv KPJ, 235—236.

²⁴ A—CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izveštaji Matije Brezovića »Agića« i Verifikacione komisije od 6. novembra 1928. — Prema prvom zaključku Verifikacione komisije u Hrvatskoj je bilo 298 članova KPJ. Dolaskom Brezovića, koji je doneo podrobniije podatke, taj broj je ispravljen na 378.

»Stigao sam ovamo pre — otprilike — deset dana«, pisao je iz Beča, 14. oktobra, Filipović Kominterni, »da bih počeo ideološku pripremu našeg kongresa (da bih izradio nacрте rezolucija, preveo i umnožio vaša pisma itd.). Ovde se već nalaze Krešić [Đuro Cvijić] i Božić [Lazar Stefanović] koje takođe na osnovu odluke našeg Biroa CK angažujem na ovom poslu«. ²⁵

Filipović je, pored ovog posla, trebalo da obezbedi i mesto gde će se kongres održati. Beč je bio veoma pogodan zbog blizine, a prilično su funkcionisali i kanali za prebacivanje ilegalaca. Ispostavilo se, međutim, kako piše Dimitrije Stanisavljević Krka, kome je bila poverena tehnička strana organizacije kongresa, da se ovde ne može obezbediti njegovo držanje. Predstavnik Odeljenja za međunarodne veze KI u Beču »Peter« preporučio je, stoga, da se to pitanje razmotri s Komunističkom partijom Nemačke koja je delovala legalno i imala više mogućnosti da organizuje takve ilegalne komunističke skupove. ²⁶

S obzirom na težinu i složenost situacije u KPJ, za sâm rad kongresa značajan je bio i sastav delegacije Komunističke internacionale. Delegati KI trebalo je da budu, smatrao je Filipović, ne samo od »autoriteta«, već i da mogu pomoći posebno u rešavanju raznih organizaciono-tehničkih pitanja koja su za KPJ bila od »životnog interesa«. Filipović je, u pomenutom pismu KI, predlagao da predstavnici Kominterne budu članovi ilegalnih partija s dužim stažom, navodeći pri tome da bi, na primer, delegat Komunističke partije Poljske »L.«, ili ko drugi, mogao mnogo koristiti i svojim iskustvom u ilegalnom radu. ²⁷

U drugoj polovini oktobra, rad na rezolucijama bio je znatno usporen, pošto je Kominternu uputila Filipovića na drugi zadatak u Berlin. Zbog toga najvažniji kongresni dokumenti — rezolucije o političkoj situaciji i unutrašnjim odnosima čiju je izradu Biro CK KPJ poverio Filipoviću, nisu bili na vreme završeni da bi se u toku pretkongresne diskusije mogli proučiti u partijskim organizacijama. Do kongresa nisu bili gotovi ni nacрти rezolucija o ratnoj opasnosti, organizacionom i sindikalnom pitanju, što se moralo na brzinu obaviti u kongresnim komisijama. Međutim, organizacija kongresa u tehničkom i konspirativnom pogledu bila je dobro sprovedena. Centralni komitet KP Nemačke pružio je na tom poslu punu pomoć: s njegovim predstavnikom Francom Dalemom rešeno je da se kongres održi u Drezdenu, u kojem su za to postojali veoma povoljni uslovi. U najotmenijem predgrađu Drezdena nalazila se Partijska škola »Roza Luksemburg« (u ulici An der Berglene broj 4), u kojoj su redovno održavani kursevi za komuniste iz raznih krajeva Nemačke. Prisustvo grupe ljudi ne bi, usled toga, izazivalo nikakve sumnje, to pre, što su delegati u istoj zgradi mogli da se hrane i spavaju. Kongres su obezbeđivali

²⁵ A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 100, 105-109, pisma Filipa Filipovića od 14. i 17. oktobra i izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928; Fond KI, 1928/179, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928.

²⁶ A-CK SKJ, Zbirka MG, 2254, sećanja Dimitrija Stanisavljevića Krke.

²⁷ A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 104, pismo Filipa Filipovića od 14. oktobra 1928. — Nije utvrđeno na koga je Filipović mislio: da li na Lenskog, člana ili Lovickog, kandidata za člana Izvršnog komiteta Kominterne.

i prihvatili delegate nemački komunisti, među njima veterani Komunističke partije Nemačke Hajnc Bauš, njegova žena i njene sestre.²⁸

Četvrti kongres KPJ počeo je s radom 5. novembra 1928. u sali, posebno za to ukrašenoj, partijske škole »Roza Luksemburg«. Toga dana kongres je otvoren, izabrani Predsedništvo, Verifikaciona i ostale komisije, usvojen dnevni red i poslovnik o radu i upućeni pozdravni telegrami (Seljačkoj internacionali i dr.). Prilikom utvrđivanja dnevnog reda odlučeno je da se izveštaji o ekonomskoj i političkoj situaciji u Jugoslaviji i zadacima KPJ i položaju u Partiji razmatraju odvojeno u dve tačke dnevnog reda, umesto u jednoj, kako je preporučivao Politički sekretarijat Izvršnog komiteta KI u svojoj Septembarskoj rezoluciji. Ostale tačke dnevnog reda nisu menjane: izveštaj o radu VI kongresa KI i VIII konferencije Balkanske komunističke federacije; organizaciono pitanje; ratna opasnost; sindikalno pitanje i izbor CK.²⁹

Verifikaciona komisija (Đuro Đaković »Bosnić«, Ivan Gržetić »Lenski«, Milorad Petrović »Milković«, Paja Marganović »Vojvodić«, Jovan Mališić »Martinović«) obavila je svoj posao 6. novembra. Pregledavši mandate delegata i izveštaje o pokrajinskim partijskim konferencijama, Komisija je konstatovala da su registraciju prošla 2122 člana Partije, da su izabrana 22 delegata s rešavajućim, a na predlog Biroa CK KPJ pozvano je 11 delegata sa savetodavnim pravom glasa. U Drezden su stigla 26-orica delegata, čiji su mandati verifikovani (Ivan Gržetić »Lenski«, Samuel Majer »Crvenčić«, Avdo Čardžić »Sahadžić«, Matija Brezović

²⁸ Kao nap. 26; A-CK SKJ, Zbirka Seljačka internacionala, MF 188/732, sn. 232, pismo Filipa Filipovića od 26. oktobra 1928; Fond KI, 1928/179, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 107-109, izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928. — Gorkić je obavestio Kominternu da će se prostorija u kojoj se drži kongres za koji dan morati napustiti, pošto će biti zauzeta u druge svrhe. Zbog toga moraće tražiti novu prostoriju ili preći u drugo mesto, a to će povećati rashode oko kongresa. Može se pretpostaviti da je, pored sumnje policije, kako se do sada pisalo i ovo bio jedan od razloga zbog koga je poslednje zasedanje kongresa održano u jednom šumskom letnjikovcu, udaljenom nekoliko kilometara od Drezdena; *M. Pamić Surep*, »Kuća u Drezdenu u kojoj je održan IV kongres KPJ«, *Komunist*, 22. februar 1962, br. 252; Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (u daljem tekstu A-IHRPH), grupa II, inv. broj 185, izveštaj Ministarstva unutrašnjih dela od 2. januara 1929; »Predsedniku Titu predana dokumenta o IV kongresu KPJ u Drezdenu«, *Politika*, 11. jun 1965; *N. Jovanović*, n. čl., 316. — Jovanovićeva navodi da je IV kongres KPJ održan u gradiću Zonenlande, nedaleko od Drezdena.

²⁹ Kao nap. 26; A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, 95, 1935/201, dnevni red kongresa, poslovnik i sastav komisija, okružnica Privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ, nedatirana i izjava br. 10 (Sime Markovića) od 15. aprila 1935. — Marković piše da je Roman Filipčev »Petrović« bio u predsedništvu IV kongresa KPJ. Ostali članovi nisu, međutim, poznati; Zbirka Seljačka internacionala, MF 188/732 sn. 216, pismo Filipa Filipovića od 15. decembra 1928; A-IHRPH, grupa II, inv. broj 185, izveštaj Ministarstva unutrašnjih dela od 2. januara 1929; A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 107-109, 112-113, izveštaji Milana Gorkića od 7, 13. i 16. novembra 1928. — U izveštajima koje je Gorkić slao iz Drezdena on piše da je kongres umesto 25. oktobra počeo s radom 5. novembra, a završio 15. novembra 1928; *Б. Бошковић*, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4; *D. Lukač*, n. d., 245. — Polazeći od proglašenja CK KPJ »Članovima Komunističke partije«, koji je datiran s oktobrom 1928, Lukač pogrešno uzima da je i kongres održan tada. Isto je i s beleškom u Istorijskom arhivu KPJ (tom II, 145); *N. Jovanović*, n. čl., 315-316. — Jovanovićeva piše da je partijski kongres zasedao od 7. do 16. novembra 1928.

»Agić« (Hrvatska); Milorad Petrović »Milković«, Žika Pecarski »Kosanić«, Blagoje Nikolić »Lesić« (Srbija); Andrija Polgar »Polić«, Andrija Mihajlović »Andrijević«, Paja Marganović »Vojvodić«, Filip Filipović »Jelić« (Vojvodina); Kosta Solev-Racin »Dimitrov« (Makedonija); Roman Filipčev »Petrović«, Savo Neimarović »Mironović« (Bosna i Hercegovina); Ivan Farković »Ivić« (Slovenija); Jovan Mališić »Martinović«, Kajo Parač »Marjan«, Mate Ivišić »Bogić« (Dalmacija); Jakob Žorga »Rogić«, Lazar Stefanović »Zorić«, Đuro Salaj »Micić«, Marko Mašanović »Trifun«, Đuro Cvijić »Krešić«, Đuro Đaković »Bosnić«, Josip Debeljak »Tepeš« (SKOJ), Sima Marković »Simić« (po pozivu Biroa CK KPJ), te predstavnici Kominterne (Palmiro Toljati »Erkoli«, Dimitrij Manuilski) i Komunističke omladinske internacionale (Josip Čižinski »Milan Gorkić«). Na Kongres nisu došla trojica delegata iz Dalmacije (Vicko Jelaska »Viro«, Ante Mrduljaš, Stipe Marković »Marko«) i po jedan delegat iz Crne Gore (Niša Milanović »Gligor«) i Slovenije (Joža Bauer »Joška«). Nijedan od delegata s rešavajućim pravom glasa, a njih je, prema izveštaju Josipa Čižinskog »Gorkića«, bilo 19, nije učestvovao u frakcionaškim borbama. Savetodavno pravo glasa dobilo je 10 delegata, među njima i predstavnici KI i KOI.³⁰

Rešavajući pitanje spornih mandata, Verifikaciona komisija je raspravljala i o izveštaju Sime Markovića o delegatima koje je trebalo da 4. novembra izabere pokrajinska konferencija otcepljene partijske organizacije u Beogradu. Pošto se upoznala s izveštajem Đure Đakovića o situaciji u beogradskoj partijskoj organizaciji, Komisija je stala na stanovište da je u Beogradu »stvarno i formalno izvršen rascjep« u Partiji, »pošto se O[kružni] k[omitet] i P[okrajinski] s[ekretarijat] [...] nisu pokorili odlukama i savetima B[iroa] C[entralnog] k[omiteta], već su stvorili drugu Partiju«, pa je Kongresu predložila da ne prizna ni pokrajinsku konferenciju ni na njoj izabrane delegate.³¹

³⁰ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/78, 82, zapisnik sa sednice Sekretarijata Biroa CK KPJ od 12. oktobra 1928, zapisnik Verifikacione komisije od 6. novembra 1928, pregled partijskih organizacija i brojnog stanja članova KPJ, spisak delegata IV kongresa KPJ. – Prilikom verifikovanja mandata Filipčev je obavestio komisiju da je delegat iz Bosne Mitar Trifunović »Mitrinović« otkazao svoj dolazak, a da na kongres nisu mogli doći ni izabrani zamenici: Mahmut Altumbabić »Stojić«, Julio Varesko »Varić« i »Pereč« (?). Verifikaciona komisija je konstatovala da je prema broju članova KPJ u Bosni i Hercegovini izabran jedan delegat više, a da je pogrešno biran i Đuro Đaković, pošto je pozvan na kongres kao član Biroa CK KPJ. Što se tiče drugog slovenačkog delegata Jože Bauera, on nije došao jer je u to vreme vodio štrajk staklarskih radnika u Zagorju. Nije stigao, međutim, ni njegov zamenik »Šuster« (?). Ostalo je nepoznato zašto nisu došla trojica dalmatinskih delegata – Jelaska, Mrduljaš i Marković, kao i delegat iz Crne Gore, iako je tamo konferencija održana; Fond KI, 1928/179, 95, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928. i okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ, nedatirana. – U toj se okružnici kaže da je bilo 20 delegata s rešavajućim pravom glasa; Fond KI, MF 202/759, sn. 107–109, 112–113, izveštaji Milana Gorkića od 7. i 13. novembra 1928; Б. Бошкович, »IV съезд КПЮ«, Коммунистический интернационал, 25. јануар 1929, бр. 4; »Четврти конгрес Компартје Југославије«, Срп и чекић, децембар 1928, бр. 3; Pregled istorije SKJ, Beograd 1963, 156. – Pošto nije uzeta u obzir ispravka u brojnomo stanju partijskog članstva u Hrvatskoj, ovde se navodi da je KPJ tada imala 2034 umesto 2122 člana.

³¹ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, izveštaj Verifikacione komisije i izjava Sime Markovića »Milića« od 6. novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 107–109, izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928.

Dnevni red IV kongresa KPJ obuhvatio je niz značajnih pitanja od čijeg je rešavanja zavisio dalji razvoj komunističkog pokreta u Jugoslaviji. Najveću pažnju delegata zaokupila su, međutim, dva problema: političko-ekonomska situacija u Jugoslaviji, i u vezi s tim ocena položaja KPJ i perspektive njene borbe, i likvidacija višegodišnje frakcionaške borbe. Prvi izveštaj – O političko-ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji i zadacima Partije – podneo je Kongresu, u ime Biroa CK KPJ, Filip Filipović »Jelić«. Ali ni ovaj, ni ostalih pet referata i zapisnik Kongresa nisu sačuvani. O njihovom sadržaju, o toku Kongresa i atmosferi, koja je na njemu vladala, može se suditi samo na osnovu izveštaja Josipa Čižinskog »Gorkića«, Đure Đakovića »Bosnića« i usvojenih rezolucija.³² Navedeni izvori su, ipak, nedovoljni za svestraniju analizu i da bi se dobila celovitija slika toga skupa jugoslovenskih komunista.

Filipovićevo izveštaj izazvao je veliko interesovanje delegata: u raspravi koja je o njemu vođena, 7. i 8. novembra, učestvovala je većina prisutnih. Svi delegati, izuzev Đure Cvijića, koji je takođe napisao nacrt rezolucije uz taj izveštaj, saglasili su se s iznetim ocenama o političkoj situaciji. Spor sa Cvijićem je nastao oko Seljačko-demokratske koalicije. Polazeći od sektaških ocena KI, Filipović je ulogu Seljačko-demokratske koalicije okarakterisao »kao ulogu trgovca koji se trudi da se sporazumije s vladajućom hegemonističkom buržoazijom«. Nasuprot tome, Cvijić je, napuštajući »levičarske« stavove, branio gledište da Seljačko-demokratska koalicija igra »polurevolucionarnu ulogu«. »Nema sumnje da nova politika rukovodstva Seljačko-demokratske koalicije«, govorio je Cvijić, »pokazuje da buržoaska rukovodstva seljačkih pokreta ugnjetenih nacija mogu privremeno, u odnosu prema državnom režimu nacionalnog ugnjetavanja i diktature, da objektivno igraju na pola revolucionarnu ulogu.« Pri ocenjivanju Seljačko-demokratske koalicije i Filipović i Cvijić ispuštali su iz vida mase koje su išle za njom. Kongres je odbacio Cvijićevo

³² A-CK SKJ, Fond KI, 1928 (82, 95, 179), dnevni red Kongresa, rezolucija o izjavi druga br. 1 (Sime Markovića), okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ, nedatirana i izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 107-109, 112-113, izveštaji Milana Gorkića od 7, 13. i 16. novembra 1928; »Rezolucija o privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ«, »Rezolucija o unutarnje-partijskim odnosima«, »Rezolucija o ratnoj opasnosti i našim zadacima u borbi protiv rata«, »Rezolucija o organizacionom pitanju«, »Rezolucija o sindikalnom pitanju«, »Rezolucija po izveštaju o VI kongresu KI«, »Rezolucija o ženskom pitanju«, »Rezolucija o nemačkom pitanju«, »Pismo – Apel druga br. 1 članovima otepljene organizacije grada X«, »Govor predstavnika EK KI Erkoli na IV kongresu KPJ«, CK KPJ, »Članovima Komunističke partije«, *Klasna borba*, decembar-januar 1928/29, br. 10-12. – Sve preštampano u Istorijskom arhivu KPJ, tom II, 146-218, 460-468. – Koliko se moglo utvrditi, nedostaju ovi dokumenti sa IV kongresa KPJ: zapisnik sa sednice Biroa CK KPJ održane uoči kongresa, zapisnik sa IV kongresa, izveštaji Filipa Filipovića o političko-ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji i zadacima Partije i o položaju u Partiji; nacrt rezolucije Đure Cvijića o političko-ekonomskoj situaciji u Jugoslaviji; integralni tekst govora Palmira Toljatija; prva izjava Sime Markovića; zapisnik sa razgovora delegata Kominterne sa Simom Markovićem; zapisnici sa sednica kongresnih komisija; prvi nacrt pisma (apela) Sime Markovića članovima otepljene organizacije u Beogradu; izveštaji Đure Đakovića, Đure Salaja, Jakoba Zorge i Matije Brezovića podneti na kongresu; pozdravni telegram Seljačkoj internacionali; liste kandidata za članove CK KPJ (lista Matije Brezovića i Đure Đakovića); sastav CK KPJ i Politbira; izveštaj delegata Kominterne o radu IV kongresa KPJ i dr.

stanovište, ukazujući na direktive Seljačko-demokratske koalicije seljačkim masama da čuvaju mir i red, što predstavlja kočnicu u izražavanju nezadovoljstva masa i »na taj način deluju kontrarevolucionarno«. ³³

Nakon završene debate, Kongres je na predlog Političke komisije (Filip Filipović »Jelić«, Đuro Cvijić »Krešić«, Sima Marković »Milić«, Ivan Farković »Ivić«, Andrija Mihajlović »Andrijević«, Mate Ivišić »Bogić«) usvojio Rezoluciju o privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ. Dajući analizu političke i privredne situacije u Jugoslaviji i na Balkanu, u Rezoluciji se polazilo od Programa KI i opštih ocena Kominterne: isprepletenosti ekonomske i finansijske krize i zaoštavanja odnosa između velikosrpske buržoazije i građanske opozicije, okupljene u Seljačko-demokratskoj koaliciji, dok se gubila iz vida glavna karakteristika na koju su u toku 1927. i na početku 1928. ukazivali jugoslovenski komunisti — pripreme krupne buržoazije i dvora za uvođenje diktature. Sektaški se prilazilo oceni opozicionih snaga: vodstvo Seljačko-demokratske koalicije i Hrvatske seljačke stranke ocenjeno je kao »kapitulantsko« koje svojim privremenim demonstracijama »predstavlja danas najveću opasnost za pokret radnih masa ugnjetenih nacija« (kurz. u tekstu); crnogorski federalisti kao »direktni eksponenti hegemonističkog režima«; socijalna demokratija kao »pomoćnih imperijalističke eksploatorske vladajuće buržoazije« u skladu sa Staljinovom postavkom da je »socijal-demokratija glavni oslonac kapitalizma u radničkoj klasi«. Atentat u Narodnoj skupštini na hrvatske narodne poslanike iskorišćen je i za kritiku vladajuće hegemonističke klike krupne srpske buržoazije i za to da se ukaže na neuspeh kapitulantske politike Stjepana Radića i njegovih saradnika iz vodstva Hrvatske seljačke stranke. »Ovi hici značili su ne samo posmrtni marš za Radićevu sporazumašku politiku, nego su značili i početak ubrzanog razgolićavanja i sužavanja baze hegemonije velikosrpske buržoazije.« Međutim, kako se kroz Rezoluciju, kao lajtmotiv, provlači misao o razbijanju Jugoslavije, skupštinski je atentat korišćen i kao »dokaz« za dogmatske postavke KI o raspoloženju ugnjetenih nacionalnosti Jugoslavije za otcepljenjem. Verovatno je zbog toga bilo propušteno da se u Rezoluciji govori o pravom raspoloženju hrvatskog naroda posle atentata, kada je na poziv zagrebačkog Mesnog komiteta KPJ i Pokrajinskog sekretarijata KPJ za Hrvatsku i Slavoniju i pod neposrednim rukovodstvom komunista došlo u Zagrebu do otvorene borbe i barikada, ali ne za otcepljenje Hrvatske već za oslobođenje od »pljačke, velikih poreza, zelenaških dugova i nacionalnog ugnjetavanja«, pošto je atentat pokazao »kako hrvatskim seljacima koji traže sniženje poreza,

³³ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/179, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 107-109, izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928. — Gorkić piše da je Cvijić, iako je znao da je partijska centrala zadužila Filipovića da napiše referat i nacrt rezolucije o prvoj tački dnevnog reda, ne sačekavši da oni budu gotovi, samoinicijativno, takođe izradio projekt pomenute rezolucije. Na sednici Biroa CK KPJ, održanoj neposredno pred početak kongresa, svoj postupak Cvijić je pravdao time da je njegova rezolucija bolja od Filipovićeve. Biro je za osnovu primio Filipovićeve tekst, a Cvijićeve nacrt rezolucije uputio Političkoj komisiji kao materijal. Sam slučaj nije imao nikakvog političkog značaja, ali je, kako piše Gorkić, »karakterističan za Krešića i njegov stav«.

tako i srbijanskim seljacima koji traže uništenje zelenaških dugova« (kurz. – U. V.) da se dvorska klika priprema za uvođenje diktature.³⁴

Polazeći od teškog položaja seljaštva i radničke klase, kao osnova za savez radnika i seljaka, što nimalo nije bila samo »karakteristika balkanskih zemalja«, u Rezoluciji su bili razrađeni osnovni strategijski i taktički zadaci Partije koji su se odnosili na: »a) zadobijanje većine radničke klase; b) izgradnju saveza sa seljaštvom; c) zadobijanje vodeće uloge u pokretima ugnjetenih nacija, i d) sistematsku borbu protiv priprema rata«. Ti jasni zadaci o rukovodećoj ulozi Partije bili su zamagljeni tumačenjima o strategiji i taktici revolucionarne Partije i karakteru revolucije. Dogmatskim prenošenjem Staljinovih gledišta o tome gubila se iz vida jugoslovenska stvarnost, specifična za svaku njenu pokrajinu. Obrazlažući etape razvoja ruske revolucije, njenu strategiju i taktiku, Staljin je govorio da je na etapi buržoasko-demokratske revolucije u Rusiji, moralo doći do »izolacije sitnoburžoaskе demokratije koja nastoji da pridobije radne mase seljaštva i završi revoluciju sporazumom s imperijalizmom«, što je proletarijatu nametalo kao osnovni zadatak savez sa siromašnim seljaštvom i njegovu rukovodeću ulogu. Na osnovu tih postavki, u Rezoluciji je situacija u Jugoslaviji ocenjena kao buržoasko-demokratska revolucija koju objektivno predstavljaju pokreti seljaštva i ugnjetenih nacija u toku proteklih deset godina. Kako je, prema Rezoluciji, buržoazija nesposobna da buržoasko-demokratsku revoluciju dovede do kraja, dužnost je proletarijata da bude rukovodeća snaga buržoasko-demokratske revolucije, kao prve etape, odnosno »prelaznog perioda k socijalističkoj revoluciji«. Pri tome, sudeći po tome dokumentu, proletarijat ne treba da se služi svojim parolama o socijalističkoj revoluciji, pošto je »pogrešno očekivati da se režimska kriza u Jugoslaviji može rešiti samo socijalističkom revolucijom«. Pa i sama proleterska revolucija u Jugoslaviji moguća je – po toj oceni – prvenstveno ako dođe do »brzog razvoja proleterske revolucije u Evropi« a u isto vreme i do pobeде buržoasko-demokratske revolucije u Jugoslaviji. To sve opet zavisi od snaga proletarijata i seljaštva, sposobnosti KPJ i »razvoja revolucije u susednim balkanskim zemljama«. U suprotnosti s tim direktivama su uputstva data u Rezoluciji o ratnoj opasnosti i našim zadacima u borbi protiv rata. Predviđajući »nacionalno-revolucionarne« ratove ugnjetenih nacija Jugoslavije, pred KPJ se postavlja zadatak da organizuje njihov ustanak, ali da ne sme »ni u kom slučaju preuzeti politiku i parole buržoazije, već je [proletarijat] bezuslovno dužan da istupa samostalno, izdižući svoj politički program i svoje parole«.³⁵

Što se tiče nacionalne politike KPJ, u Rezoluciji je ponovo istaknuto pravo naroda na samoopredeljenje do otcepljenja, ali polazeći od pogrešne procene raspoloženja narodnih masa, tretiranja Jugoslavije, kao baze

³⁴ A–CK SKJ, Fond KI, 1928/70, 82, proglas MK KPJ i SKOJ-a »Radnicima, seljacima i siromašnim građanima« i sastav Političke komisije; Zbirka Hrvatska, I/2, proglas PK KPJ za Hrvatsku i Slavoniju »Drugovi seljaci i seljakinje«, nedatiran; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12; B. Бошковић, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4; *Istorijski arhiv KPJ*, tom II, 146–166; J. V. Staljin, *Pitanja lenjinizma*, Beograd 1946, 213.

³⁵ *Istorijski arhiv KPJ*, tom II, 146–166; J. V. Staljin, n. d., 63, 87.

za mogući napad imperijalista na SSSR i potcenjivanja revizionističkih težnji susednih kapitalističkih država, razrađena je parola razbijanja Jugoslavije i stvaranja nacionalnih republika Hrvatske, Crne Gore, Makedonije, Albanije i Slovenije, dok se otcepljenje mađarske i nemačke nacionalne manjine uslovljena zbog režima u Hortijevoj Mađarskoj. Jedino se iz Rezolucije ne vidi treba li srpski proletarijat da se bori za republiku Srbiju ili ona treba i dalje da ostane monarhija.³⁶ Ocene i direktive date u toj Rezoluciji o karakteru revolucije i parole o razbijanju Jugoslavije bile su potpuno demantovane događajima u 1941. godini.

Filip Filipović je, u ime Biroa CK KPJ, bio izvestilac i o drugoj tački dnevnog reda – Položaj u Partiji. U izveštaju je dao presek delovanja KPJ od njenog osnivanja do majske intervencije KI 1928, s kritičkim osvrtom na desna i »leva« skretanja, i šestomesečni bilans rada novonaimenovane partijske centrale na sprovođenju Otvorenog pisma IK KI i sređivanju prilika u Partiji. Glavni akcenat u izveštaju bio je stavljen na unutarnje partijske odnose u KPJ i, posebno, na cepačku delatnost desne grupe Sime Markovića u Beogradu. Gotovo svi delegati učestvovali su u raspravi o unutarpartijskim pitanjima koja su, po njihovim rečima, pretresana ne »onako u 'zraku'«, već u »najužoj vezi s praktičnim zadacima Partije«. Stalo se na stanovište da od pravilnog rešenja unutarpartijskog pitanja zavisi hoće li Partija biti kadra da izvrši svoj neposredni zadatak – da osvoji većinu radničke klase i osigura joj rukovodeću ulogu u pokretu seljaštva i ugnjetenih nacija. Izražavajući raspoloženje partijskih organizacija sa terena, delegati su osudili svako frakcionašenje, dolazilo ono sleva ili zdesna, i podvlačili da se KPJ nalazi u »neobično teškoj i komplikovanoj situaciji«. Istovremeno su isticali da na Kongresu postoje svi uslovi za rešenje unutarpartijskog problema:

1. apsolutna jasnost o potrebi borbe protiv frakcionaštva i o mogućnosti da se frakcionaštvo izoluje i izbaci iz redova Partije;
2. u KPJ se, kao reakcija na oportunistički i frakcionaštvo, formiralo novo radničko rukovodeće jezgro koje je sposobno da preuzme vodstvo Partije.³⁷

Odlučnost Kongresa da učini kraj frakcionaškoj borbi došla je do izražaja i u ultimativnom zahtevu »za potpuno ideološko i organizaciono razoružanje« koji je postavljen Simi Markoviću i njegovim pristalicama. Bez sumnje, na cepački rad Sime Markovića KPJ je mogla odgovoriti »samo isključenjem iz Partije« onih koji su za tu delatnost bili politički odgovorni. Nastojeći da ipak spase članove koji su zatrovani frakcionaškom borbom otišli na put cepanja Partije, Kongres je odlučio da odustane od poslednje mere pod uslovom: ili potpuno priznanje glavnih grešaka od Sime Markovića, raspuštanje desne frakcije, likvidacija otcepljene organizacije u Beogradu i raspuštanje zasebnih komiteta, jednodušna saglasnost s Otvorenim pismom IK KI i linijom Biroa CK KPJ, usvajanje i

³⁶ Istorijski arhiv KPJ, tom II, 146–166; *D. Lukač*, n. d., 245–247.

³⁷ A–CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 105–106, 112–113, pismo Filipa Filipovića od 14. oktobra i izveštaj Milana Gorkića od 13. novembra 1928; Fond KI, 1928/95, okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ; Istorijski arhiv KPJ, tom II, 461.

sprovedenje svih odluka IV kongresa, Centralnog komiteta i ostalih partijskih instanci — ili isključenje iz Partije.³⁸

O situaciji u KPJ, uzrocima frakcionaških borbi i uslovima za prevazilaženje krize u Partiji opširno je govorio i Palmiro Toljati »Erkoli«, delegat Izvršnog komiteta KI. Ali, kako se IV kongres KPJ održavao neposredno posle VI kongresa KI koji je Komunističku internacionalu pretvarao u »deneralštab proleterske revolucije«, istupanja i intervencije njenih predstavnika bili su prožeti ocenama donesenim ne na osnovu temeljitog poznavanja prilika u Jugoslaviji, nego na osnovu kabinetskih razgovora o stanju u KPJ. I govor Palmira Toljatija, koji se inače niz godina suprotstavljao dogmatizmu, predstavljao je upravo zastupanje dogmatskih stanovišta Kominterne. Prenoseći stavove Staljina i KI, Toljati je podrobno govorio o desnoj opasnosti kao glavnoj, zadržavajući se pri tom na oblicima u kojima se ona ispoljavala u delatnosti Sime Markovića: zastranjivanje u nacionalnom pitanju, destruktivnost, oportunistički oportunizam, cepačka delatnost i suprotstavljanje otcepljene beogradske organizacije Partiji.³⁹

U oceni frakcionaštva Toljati je, takođe, polazio od Staljinovih postavki iznesenih u predavanjima O osnovima lenjinizma (u poglavlju o Partiji) u kojima je pojava frakcionaštva u SKP(b) prikazana potpuno jednostrano. Prema Staljinu, »izvor frakcionaštva u partiji jesu njeni oportunistički elementi«, koji u partiju dolaze iz redova seljaštva, sitne buržoazije i inteligencije. »Sve te sitnoburžoaske grupe«, govorio je Staljin, »prodiru na ovaj ili onaj način u partiju, unoseći u nju duh kolebljivosti i oportunizma, duh demoralizacije i nesigurnosti.« Toljati tu misao prilagođava na jugoslovenske prilike i kaže: »frakcionaštvo ima [...] mnogo dublji koren. Frakcionaštvo isto kao i oportunizam, znači unošenje uticaja vladajuće klase u naše redove«. A ti metodi obuhvaćeni su pojmom »balkanizam« (pod kojim se razumeva pocepanost radničkog pokreta na sitne grupe od kojih svaka pa i najmanja teži za potpunom nezavisnošću, koje među sobom vode neprestanu borbu putem intriga, podvala i sl.). Posledica je »uticaja takozvanog balkanizma«, prema Toljatiju, pocepanost radničkog pokreta u svim balkanskim zemljama.

Dajući takvu uopštenu ocenu frakcionaštva na Balkanu, gubilo se iz vida: a) da je od balkanskih radničkih pokreta frakcionaška borba u KPJ započela kao idejna borba o izgradnji revolucionarne partije; b) da je rascepanost radničkog pokreta karakteristična crta i za pokrete u ostalim evropskim zemljama u kojima su, i u industrijskoj Nemačkoj, i u zaostaloj Španiji, postojale ne dve radničke partije — komunistička i socijalistička kao u Jugoslaviji, nego i tri — komunistička, socijalistička i socijaldemokratska partija u Italiji, i četiri u Španiji, gde je pored već pobrojanih postojala i anarhistička partija; c) da su se frakcionaške bor-

³⁸ A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 112-113, izveštaj Milana Gorkića od 13. novembra 1928; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar-januar 1928/29, br. 10-12; »Četvrti kongres Kompartije Jugoslavije«, *Srp i čekić*, decembar 1928, br. 3; Istorijski arhiv KPJ, tom II, 214; Б. Бошковић, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4.

³⁹ »Kominternu i jugoslovensko pitanje«, *Klasna borba*, jun 1928, br. 8; Istorijski arhiv KPJ, tom II, 460-468.

be javljale i u ostalim zemljama u kojima su postojale snage da na dnevni red postave pitanje poraza — primer Nemačke posle neuspeha u revolucionarnim zbivanjima 1919—1923; d) da frakcionaški metodi »besprekidne borbe [...] putem intriga, podvala, podmetanja« nisu, takođe, samo balkanski izum, već su karakteristični za frakcionaše i ostalih zemalja. Ocene koje je Toljati donosio na osnovu vlastitog saznanja (prilikom razgovora s delegatima ili na temelju njihovih diskusija na Kongresu) predstavljaju su prilog rešavanju krize u KPJ.⁴⁰ Nesumnjivo, Toljatijeve kritike upućene Đuri Cvijiću i Simi Markoviću doprinele su njihovoj bržoj kapitulaciji.

Iako je pitanje Sime Markovića i desne frakcije »dominiralo« na Kongresu, njegova prva izjava bila je, po oceni delegata, veoma nejasna. Marković je istakao da je unutarnje partijsko pitanje »najvažniji problem« IV kongresa KPJ, ali je, umesto da govori o frakcionaštvu i njegovim štetnim posledicama za Partiju, istupao »tako kao da se nije ništa dogodilo«. Izjavio je da je saglasan s linijom KI uopšte, takođe i u jugoslovenskom pitanju, kao i s političkom i unutarpartijskom linijom Biroa CK KPJ. Izrazio je svoju saglasnost i s Otvorenim pismom IK KI, navodeći da je do neslaganja dolazilo »samo po pitanju na koji način se provodi to pismo«. Partijska centrala je, po Markovićevim rečima, sprovođila pismo IK KI »mehaničkim putem«, a izbegavala je političku diskusiju. Marković je osudio čak i rascep u Beogradu, ali je za taj akt svu krivicu prebacio isključivo na Biro CK KPJ. Najveći deo njegovog izlaganja predstavljalo je, međutim, »pretresanje ličnih i sitnih pitanja«. Po Markoviću greška je bila što ovaj ili onaj drug nije ništa pisao, što je Biro CK u Beograd poslao kao svog instruktura Marka Mašanovića »Trifuna«, nedovoljno politički snažnog čoveka, što je Centrala KPJ činila greške i sl. Vrhunac svega bio je kraj Markovićevog govora koji je završio rečima: »Čekajte moju izjavu na kraju kongresa.«⁴¹

Ta Markovićeva izjava postavlja pred istraživače ovakvu dilemu: je li Marković bio zaista ubeden da je rad desne frakcije ispravan i u duhu politike KPJ i Kominterne i nije shvatio njeno štetno delovanje, ili je Kongres nipodaštavao, uveren da neće doneti onakva rešenja za izlaz iz krize u KPJ kakva je on zamišljao. Činjenica je da od Kongresa nije mnogo očekivao, što potvrđuju njegovi razgovori sa članovima Biroa

⁴⁰ Istorijski arhiv KPJ, tom II, 460—468; *J. V. Staljin*, n. d., 82—83.

⁴¹ A—CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 107—109, izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928; Fond KI, 1928/179, 95, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928. i okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ; A—IHRPH, grupa II, inv. broj 185, izveštaj Ministarstva unutrašnjih dela od 2. januara 1929. — U izveštaju se, između ostalog, kaže: »Sima Marković koji je takođe prisustvovao kongresu akceptovao je teze koje su iznete u otvorenom pismu Egzekutive, koje je pre nekoliko meseci upućeno Komunističkoj partiji u Jugoslaviji i obećao da će u svemu poštovati odluke kongresa. Na taj način Sima Marković je odstupio od svog ranijeg stava po pitanju frakcijske borbe u komunističkoj partiji. Pitanje sukoba između desnice i levice za sada je likvidirano i to na taj način što je kongres odbacio i izvesna stanovišta levice i desnice i izradio jasne direktive za budući rad po pitanju jedinstva u Partiji. Međutim, ovo pitanje nije skinuto definitivno s dnevnoga reda jer je većina delegata otišla s kongresa u uverenju da se ovih direktiva neće pridržavati ni levica ni desnica.«

kojima je izjavljivao da će napustiti Kongres ukoliko ne dođu »autoritativni« predstavnici KI.⁴²

Kongres je jednoglasno osudio pomenuti Markovićev istup. Među kritikama bile su zapažene ona Josipa Čižinskog »Gorkića« i ona Lazara Stefanovića »Božića«, jednog od vođa desničara i najbližeg Markovićevog saradnika. Stefanovićeve diskusije bila je naročito značajna za sagledavanje situacije u Beogradu. On je osudio postupak grupe oko Sime Markovića, i posebno njegovo frakcionaško delovanje, priznao sve svoje greške i razjasnio zašto je beogradska februarska Okružna konferencija KPJ, osuđena u Otvorenom pismu IK KI, a koju je Marković i dalje podržavao, bila frakcionaška i zašto su njene odluke morale da dovedu do rascepa.⁴³

U toku rasprave o unutarnjopartijskim pitanjima, delegacija KI, koja je na Kongres stigla s izvesnim zakašnjenjem (Manuilski je došao pri zaključenju diskusije o prvom izveštaju, a Toljati je zakasnio četiri dana), želeći da se upozna s mišljenjima članova Biroa i nekih delegata o spornim pitanjima, obavila je niz pojedinačnih razgovora, a sastala se i sa Simom Markovićem. Sačuvan je samo jedan isečak iz tog susreta, ali je i on dovoljan da se zaključi kakav je tok imala Markovićeva diskusija s predstavnicima Kominterne. »Mi smo takođe — delegacija Kominterne — imali s njim i lične razgovore«, govorio je Toljati, i »nas je prenerazilo kako on postavlja pitanje organizacije u gradu X [Beogradu].«⁴⁴

Veoma oštru kritiku Toljati je, i na Kongresu, izrekao na račun Sime Markovića i njegove grupe. Analizirajući jednu po jednu tačku Markovićeve izjave i njegove razgovore s delegacijom KI, Toljati kaže: »Ja Vas pitam družo br. 1 [Sima Marković]: Šta ste vi učinili u [. . .] organizaciji« u Beogradu? »Vi ste je cepali. Praksa druga br. 1 je destruktivna.« Vi ste govorili, nastavlja dalje Toljati, »o postojanju nacionalnog antagonizma u Partiji. A vi ste sami, družo br. 1, suprotstavljali organizaciju u gradu X Partiji. A to i jeste čisti oportunistički.«⁴⁵

Pod jednodušnim pritiskom delegata, ostavši usamljen, Marković je na kraju priznao svoje greške i izjavio da će sprovesti sva rešenja i pokoravati se partijskoj disciplini. Kongres se, međutim, s tim nije zadovoljio, već je zatražio da Marković »dokaže iskrenost priznanja [. . .] nekim faktom — (pismom otcpljenoj organizaciji)«. Na predlog delegata organizacija KPJ iz Srbije i Vojvodine, Kongres je usvojio Rezoluciju o izjavi druga br. 1, u kojoj je Političkoj komisiji naloženo da u Rezoluciji o unutarpartijskom položaju posebnu tačku posveti pitanju rascepa u Beogradu, za koji političku odgovornost snosi Marković i njegova grupa, da politički objasni razloge rascepa, zatim da specijalna komisija za-

⁴² A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 107-109, izveštaj Milana Gorkića od 7. novembra 1928.

⁴³ A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 112-113, izveštaj Milana Gorkića od 13. novembra 1928; Fond KI, 1928/95, okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ; Istorijski arhiv KPJ, tom II, 460-468.

⁴⁴ A-CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 112-113, izveštaj Milana Gorkića od 13. novembra 1928; Istorijski arhiv KPJ, tom II, 460-468.

⁴⁵ Istorijski arhiv KPJ, tom II, 463.

jedno s Markovićem izradi Pismo — Apel članovima otcepljene organizacije u Beogradu, i da se Marković stavi na raspoloženje Komunističkoj internacionali.⁴⁶

Postavljene uslove Marković je primio, jedino je izjavio rezervu u pogledu odlaska u Moskvu, navodno zbog ličnih problema. Što se tiče Apela, prvi projekt izradio je sâm Marković, ali ga je Komisija znatno izmenila i dopunila. Po ocenama tadašnjih partijskih foruma i KI, Marković se u Apelu potpuno raskritikovao i usvojio Otvoreno pismo IK KI. Analiza toga dokumenta pokazuje, međutim, da to nije sasvim tačno. Marković je priznao da je frakcionaška borba u KPJ bila »osnovno zlo« koje je Partiju onesposobilo ne samo za svaki razvitak, već je dovelo »na ivicu propasti« i da je suština Otvorenog pisma da učini kraj frakcionaškim sukobima. Odmah zatim Marković počinje sa pravdanjem. Odbijanje Otvorenog pisma obrazlagao je tvrdnjom da »mi« — što će reći desničari, a ne on — »u gradu X [Beogradu] nismo shvatili suštinu O[tvorenog p]isma« i to opravdavao na stari frakcionaški način: pošto je Beograd bio »centar frakcijske borbe«, desničari su »prilazili rešavanju unutar-partijskih pitanja na frakcijski način«, što se može protumačiti da oni nisu frakcionašili, pa zato nisu ni krivi što je Beograd bio centar frakcionaštva. Marković i dalje ne priznaje odluke Novembarskog plenuma CK KPJ, već ih izjednačava s odlukama februarske Okružne konferencije KPJ u Beogradu, čime izvrće smisao Otvorenog pisma IK KI koje je, između ostalog, potvrdilo i »pravilnost postavljenih zadataka« Plenuma. Za otcepljenje beogradske partijske organizacije Marković kaže da predstavlja »političku grešku«, koja se »ničim ne može opravdati«, ali odmah dodaje da je učinjena »u dobroj nameri«. I na kraju Apela Marković nabraja osnovna obeležja desne opasnosti, onako kako su ih okarakterisali Kominterni i Toljati u svojoj diskusiji, ali se iz izlaganja ne vidi da su to bile njegove greške i greške njegovih pristalica, već samo kao opšta slabost karakteristična za taj period. Jedina jasna i pozitivna strana toga Apela bio je Markovićev poziv članovima otcepljene beogradske partijske organizacije da se vrate u Partiju, pokore njenim odlukama i založe pri sprovođenju Otvorenog pisma i zaključaka IV kongresa KPJ.⁴⁷

Kritikujući Simu Markovića i njegovu grupu, Kongres nije propustio priliku da oštro osudi i frakcionašenje Đure Cvijića. Većina delegata u svo-

⁴⁶ Ibid. 466; A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, 95, rezolucija o izjavi br. 1 (Sime Markovića) i okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svim pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ; »Rezolucija [šestog plenuma CK KPJ] o borbi protiv desne opasnosti u KPJ«, *Klasna borba*, 1929, br. 15.

⁴⁷ Kao nap. 45, 216–218, 449; A-CK SKJ, fond KI, MF 202/759, sn. 112–113, izveštaj Milana Gorkića od 16. novembra 1928; Zbirka biblioteka Kaznenog zavoda u Sremskoj Mitrovici, Istorija KPJ koju su pisali osuđenici-komunisti u sremskomitrovačkoj kaznionici, 176; »Četvrti kongres Kompartije Jugoslavije«, *Srp i čekić*, decembar 1928, br. 3; N. Jovanović, n. čl., 317–319. — Da je Sima Marković ostao pri svom stavu, bar što se Otvorenog pisma IK KI tiče, potvrđuje i njegova autobiografija koju je pisao novembra 1936. u Moskvi. »Linija Pisma bila je pravilna«, kaže Marković, »(uprkos nekim faktičkim netačnostima u vezi s utvrđivanjem lične odgovornosti pojedinih drugova). Ali, ona je u Beogradu sprovedena birokratsko-administrativnim putem što je dovelo do formalnog rasepa« (*Dr Slavoljub Cvetković*, »Dr Sima Marković (prilog za biografiju)«, *Prilozi za istoriju socijalizma*, VII, 1970, str. 403).

jim govorima istupali su i protiv Cvijića, a njegove izjave na Kongresu primljene su s rezervom. Sam Cvijić morao je da prizna kako »drugovi oštro napadaju grupu br. 1, ali ne zaobilaze ni njegove pristalice«. Cvijiću je posebno zamereno na njegovoj »tendencioznoj kritici« Biroa CK KPJ i na potcenjivanju radničkog funkcionerskog kadra. Još u toku Kongresa Cvijić je izrazio mišljenje da će »novi radnički CK biti vrlo slab«. »Taj CK još nije izabran«, govorio je Toljati, »još nije jasan ni njegov sastav, a ti već sada vičeš: alarm! alarm! Pa taj novi CK uopšte nije počeo da radi!«⁴⁸

Rasprava o unutarnjopartijskim pitanjima okončana je usvajanjem Rezolucije o unutarnjopartijskim odnosima čiji je predlog podnela Politička komisija. To je bila prva analiza desetogodišnjeg puta KPJ, data na osnovu kongresnih materijala Kominterne, KPJ i Otvorenog pisma Izvršnog komiteta KI. Težište Rezolucije bilo je ne toliko na razvoju partijske delatnosti i njenih oblika koliko na odnosima u vrhovima Partije, među funkcionerskim kadrom. Prvi oblici levih i desnih gledišta na rad KPJ s pravom se nalaze već u vreme priprema Vukovarskog kongresa i borbe protiv grupe centrumaša u KPJ. Pored tih dveju grupa, u Rezoluciji je ukazano i na ultraleva skretanja komunističke omladine posle Obznane, mada je poenta na delovanju frakcija u KPJ. Ali, prilikom objašnjavanja pojave frakcionaštva u ilegalnoj KPJ prevagnulo je jednostrano gledište KI: idejna borba u čitavom svom razvoju od 1921. do 1928. tretirana je isključivo kao »odraz uticaja buržoazije i sitne buržoazije na ideologiju i politiku Partije proletarijata«. Bilo je očito da borba između levičara i desničara u periodu od 1921. do 1924. nije samo borba za položaje, što je istaknuto i u vezi s radom Treće konferencije KPJ, ali je prihvaćena ocena Kominterne i Balkanske komunističke federacije, prema kojoj se od početka do kraja radilo o nastojanjima da rukovodeći položaji u Partiji pređu u ruke ove ili one frakcije. Zbog toga nije ni uočena razlika u razvoju frakcijskih borbi u periodu kada je to bila nužna idejna borba, i kasnije, kada je to bio lični obračun između vrhova dveju frakcijskih grupa.⁴⁹

U Rezoluciji je, ipak, napravljena razlika između levičara i desničara. Oštro su osuđeni oportunistam i socijaldemokratska skretanja desničara, istaknuta ispravna politička linija levičara, ali i njihove greške u organizacionom radu i primeni partijsko-administrativnih mera. Osuđeno je odstupanje »levičara« i desničara od odluka III kongresa KPJ i nastavljanje frakcijskih borbi koje su se naročito zaoštrile od kraja 1926. Rezolucija je, stoga, najvećim delom bila posvećena nekim pitanjima partijske politike koja — zbog frakcijskih rasprava i pogrešnih stavova — nisu mogla dati bolje rezultate, a to su: taktika jedinstvenog fronta, ujedinjenje sindikalnog pokreta, organizacioni partijski rad, ideološko-političko vaspitanje članstva. Raspravljajući o značaju svakog od tih pitanja za uspešan rad KPJ, u Rezoluciji je istaknuto da su sva ona tesno povezana

⁴⁸ Kao nap. 45, str. 180, 466–467; A–CK SKJ, Fond KI, 1928/179, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928.

⁴⁹ Kao nap. 45, 166–182; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12; B. Бошковић, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4.

s radom u masama, s borbom Partije za mase, s kvantitativnim i kvalitativnim jačanjem KPJ i Nezavisnih sindikata. A u toj oblasti su obe frakcionaške grupe ispoljile isti oportunistički stav: potcenjivanje masovnog rada, preuveličavanje uloge intelektualaca, zanemarivanje ideološkog uzdizanja članstva i vaspitanja funkcionerskog kadra.⁵⁰

Na kraju Rezolucije ukazano je na opasnost od desnog skretanja, analizirani uzroci takvih pojava i oblici u kojima se one javljaju: politička pasivnost i rascjepkanost, zapostavljanje jedinstvenih akcija u celoj zemlji, tendencije ka osamostaljenju sindikata od Partije, neshvatanje rukovodeće uloge Partije među seljaštvom i sitnom buržoazijom, težnje ka legalizovanju Partije u skladu sa tadašnjim zakonima, odnosno odricanje Partije od revolucionarnog delovanja, nerazumevanje nacionalnog i seljačkog pitanja, potcenjivanje ilegalnog rada itd. Kako je KI ocenila desnu opasnost kao glavnu, pred Partiju je postavljen niz unutarpartijskih zadataka kojima je bio cilj da Partiju organizaciono ojačaju za borbu protiv desnih skretanja: usavršavanje tehničkog aparata, jačanje političke aktivnosti KPJ, učvršćenje odnosa između Partije i Nezavisnih sindikata, veći priliv industrijskih radnika u Partiju, veća pažnja idejnom vaspitanju članstva, jačanje konspiracije i partijske discipline.⁵¹

Četvrti kongres razmatrao je veoma podrobno i organizaciono stanje u KPJ, o čemu je podneo izveštaj Đuro Đaković »Bosnić« koji je i sâm, u toku petomesečnog rada na sprovođenju Otvorenog pisma IK KI, uložio znatne napore na organizacionom jačanju partijskih organizacija. Shvatajući značaj organizacionog pitanja za svaku revolucionarnu partiju, a imajući u vidu dugogodišnju frakcionašku borbu koja se štetno odrazila na osnovne organizacije KPJ, Kongres je naložio novom rukovodstvu da organizacionoj izgradnji Partije posveti mnogo veću pažnju nego dotad. U jednoglasno usvojenoj Rezoluciji o organizacionom pitanju, koju je izradila Organizaciona komisija (Đuro Đaković »Bosnić«, Paja Marganović »Vojvodić«, Žika Pecarski »Kosančić«, Jovan Mališić »Martinović«, Jakob Žorga »Rogić«) na osnovu rezolucije III kongresa KPJ s nekim dopunama, pobrojane su sve slabosti Partije u toj oblasti (odsustvo sistematskoga ilegalnog rada, raspodele rada u Partiji, inicijative i aktivnosti osnovnih partijskih organizacija, političko-prosvetnog rada među članovima KPJ, partijske discipline, plana i sistema u radu, zanemarivanje rada Partije među omladinom, nesprovođenje odluka Partije i dr.) i utvrđeni naredni zadaci. Svoju delatnost Partija mora usredsrediti, kaže se u Rezoluciji, na krupna industrijska preduzeća u kojima će osnivati ćelije ili proširivati već osnovane uvlačenjem u njih »novih, svežih, najborbenijih i najsvesnijih elemenata iz radničke sredine«. Političku rascjepkanost među pojedinim pokrajinama treba suzbiti i sprovesti najstrožiju centralizaciju Partije. Uporedo s organizacionom izgradnjom Partije, mora se raditi na sistematskom ideološkom uzdizanju nivoa partijskog članstva. Treba posvetiti punu pažnju podizanju funkcionerskog kadra koji će se popunjavati, uglavnom, »radnicima iz industrijskih preduzeća«. Osnovane ćelije moraju se aktivirati i postati centar političkog života u preduzeću ili na selu. Delatnost komunista u vanpartijskim organizaci-

⁵⁰ Kao nap. 45, 166–182.

⁵¹ Ibid.

jama, posebno u sindikatima, mora se proširiti. Pri Centralnom komitetu potrebno je osnovati i aktivirati komisije (organizacionu, sindikalnu, vojnu, agitaciono-propagandnu, seljačku i žensku komisiju), a u Partiji provesti punu podelu rada »odozgo do dole«. Kongres je, u posebnom odeljku Rezolucije, ukazao na važnost i neophodnost zavodenja »gvozdene proleterske« discipline u Partiji, a Centralni komitet ovlastio da, u slučaju kršenja partijske discipline ili obnove frakcionaških borbi, može primeniti sve mere, uključujući i isključenje iz Partije, ma »ko to bio i ma kakve 'zasluge' imao u prošlosti«. »U koliko je stroža disciplina u Partiji«, zaključuje se u Rezoluciji, »u toliko je čvršća i silnija Partija.«⁵²

Pod tačkom dnevnog reda — Organizaciono pitanje — Kongres je trebalo da dá svoj sud i o izjavi »druga br. 3«. Nepoznati partijski aktivist iz Slovenije (može se pretpostaviti da je reč o Albertu Hlebecu ili Dušanu Kermauneru) zatražio je da se anulira kazna — isključenje iz Partije na godinu dana — koju mu je izrekla oktobarska Pokrajinska konferencija KPJ za Sloveniju pod optužbom da je njegovom krivicom policija zaplenila partijsku arhivu (defifrovana pisma, adrese i javke).⁵³ Je li Kongres usvojio njegovu žalbu, ili je potvrdio kaznu, usled nedostatka istorijskih izvora, ostalo je nepoznato.

Kongresu je, 8. novembra 1928, uputio predstavku i Đuro Đaković povodom optužbe Matije Brezovića »Agića« da Pokrajinski sekretarijat KPJ za Hrvatsku, posle juskog atentata u Skupštini, tri dana nije imao veze s Biroom CK KPJ.⁵⁴ Ishod i te predstavke, iz istih razloga, nije utvrđen.

Opširnu raspravu Kongres je vodio i o izveštaju Đure Salaja »Micića« O zadacima Partije na sindikalnom polju rada. Za osnovu izglasane

⁵² Kao nap. 45, 196–202; A–CK SKJ, Fond KI, 1928/82, 179, sastav Organizacione komisije i izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12; В. Бошкович, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. januar 1929, br. 4; D. Lukač, n. d., 247. — Autor sasvim proizvoljno i pogrešno zaključuje da pokrajinski komiteti »preuzimaju funkcije oblasnih sekretarijata« (?), što u praksi čini »znatan korak napred« (?), osobito »u pogledu poštovanja specifičnosti nacionalnih ili istorijskih pokrajina«. Formiranje ovih partijskih instanci bilo je regulisano Statutom KPJ iz 1926, a u Rezoluciji o organizacionom pitanju o tome nema ni pomena.

⁵³ A–CK SKJ, Fond KI, 1928/79, 82, 180, odluka Pokrajinske konferencije KPJ za Sloveniju u vezi s drugom br. 3, izjava druga br. 3 i pismo Đure Đakovića od 4. decembra 1928; Za Alberta Hlebca Lidina postoje podaci da je 1928. bio isključen iz Partije zbog ozbiljnih prestupa protiv interesa KPJ (Fond KI, 1932/65, 137 i MF 223/805, sn. 515); N. Jovanović, n. čl., 316–317. — Jovanovićeva pogrešno interpretira izjavu druga br. 3. Uzimajući da je »br. 3« šifra za Lazara Stefanovića, pod kojom se pominjao u Otvorenom pismu IK KI, ona ovaj slučaj vezuje za njega. Međutim, iz raspoložive dokumentacije vidi se da je o pitanju druga br. 3 raspravljala oktobarska Pokrajinska konferencija KPJ za Sloveniju, a Stefanović je radio isključivo u Srbiji. Uz to i po sadržaju izjave može se zaključiti da nije reč o Stefanoviću. On je došao u Moskvu u početku marta i ostao do kraja septembra 1928, pa prema tome nije mogao imati veze sa članovima Biroa CK KPJ u zemlji, kao što se navodi u dokumentu. Na kraju, po Statutu Kominterne članove Centralnog komiteta mogla je smeniti ili isključiti samo Internacionalna kontrolna komisija ili kongres Partije, ali je i tada kaznu morala potvrditi Kominterna. Imajući sve to u vidu, Stefanovića, koji je bio član CK KPJ, nikako nije mogla isključiti Pokrajinska konferencija KPJ kako piše Jovanovićeva.

⁵⁴ A–CK SKJ, Fond KI, 1928/178, predstavka Đure Đakovića od 8. novembra 1928.

Rezolucije o sindikalnom pitanju, koju je predložila Sindikalna komisija (Đuro Salaj »Valić«, Lazar Stefanović »Zorić«, Ivan Gržetić »Lenski«, Mate Ivišić »Bogić«, Savo Neimarović »Mironović«), uzeta je Rezolucija IV kongresa Crvene sindikalne internacionale o sindikalnom pitanju u Jugoslaviji. Pošto su izložene osnovne karakteristike ekonomske i političke situacije u Jugoslaviji u periodu od 1926. do 1928 (privredna kriza, jačanje procesa racionalizacije industrije, koncentracija i kartelisanje čitavih industrijskih grana, povećan uvoz stranog kapitala, uvođenje novih poreza, porast hronične nezaposlenosti, osiromašenje širokih radnih masa, cepačka akcija reformista i dr.) i posebno položaja radničke klase (neprekidno pogoršavanje položaja radničke klase, ofanziva kapitala u pravcu pogoršavanja uslova rada — produženje radnog vremena, snižavanje nadnica, rušenje radničkog zakonodavstva i sl. i ofanziva kapitala protiv klasnih organizacija radnika najvažnijih industrijskih grana), u Rezoluciji je zahtevano da Partija iskoristi sve veće nezadovoljstvo širokih radnih masa u cilju njihovog organizovanja i stavljanja pod komunistički uticaj. Težište toga rada Partija treba da premesti među poljoprivredne i industrijske radnike (rudare, hemijske, pilanske, metalske, saobraćajne radnike). Veću pažnju Partija mora posvetiti, s obzirom na stalnu nezaposlenost, i pitanju borbe za zaštitu i pomoć nezaposlenim i putem akcija povezati organizovane i neorganizovane nezaposlene radnike.⁵⁵

Nedostaci i slabosti dotadašnjeg rada Partije u sindikatima pobrojani su u Rezoluciji, i u vezi s tim postavljeni određeni zadaci (aktivnije formiranje i izgradnja komunističkih frakcija u sindikatima, veća zainteresovanost za spontane štrajkove, osnivanje naoružanih odbrambenih četa za borbu protiv oružanih fašističkih napada na štrajkače, organizovanje neorganizovanih radnika, osobito ženske i mlade radne snage). U posebnom odeljku Rezolucije istaknuto je da Partija mora nastaviti borbu za jedinstvo sindikalnog pokreta, s tim što će njeno težište biti u preduzećima. »Jedinstveni front odozdo, kroz preduzeća«, kaže se u Rezoluciji, »na bazi interesa radničke klase treba da obuhvati radnike svih pravaca. To je najbolji put i garancija za stvaranje jedinstvenog klasnog, borbenog, sindikalnog pokreta.«⁵⁶

Sindikalnom pokretu Kongres je pridavao veliki značaj, ali je ipak prevagnulo sektaško gledište: komunistima je izričito zabranjen ulazak u reformističke sindikate i tamo gde su organizacije Nezavisnih sindikata bile zabranjene (Slovenija, Bosna i Hercegovina, Dalmacija). »Komunisti odbacuju parolu organizovanja neorganizovanih radnika u reformističke i reakcionarne sindikate [...]. Tamo gde policijske vlasti zabranjuju i zatvaraju klasno-borbene sindikate mora se naći odgovarajuća forma za produženje rada, što ne isključuje borbu za legalizaciju zabranjenih

⁵⁵ Kao nap. 45, str. 203–207; A–CK SKJ, Fond KI, 1928/82, 179, sastav Sindikalne komisije i izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12; В. Бошкович, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4.

⁵⁶ Kao nap. 45, 203–207.

sindikata.«⁵⁷ Provođenje toga sektaškog stava praktično je značilo odvajanje komunista od radničkih masa.

U sklopu organizacionog i sindikalnog pitanja Kongres se pozabavio i delovanjem KPJ među ženama-radnicama. Sprovođenjem racionalizacije u industriji ženska radna snaga postajala je sve važniji faktor u proizvodnji: u periodu od 1921. do 1926. njen udeo je porastao za 970/0, a žene-radnice su sačinjavale oko 270/0 industrijskog proletarijata. Izrabljivanje ženske radne snage, te nacionalno ugnjetavanje, a u nekim pokrajinama i ostaci feudalizma predstavljali su široko polje za rad KPJ na pridobijanju žena-radnica i seljanki »za jedinstveni front revolucionarne klasne borbe radnika i seljaka«. Partija je, međutim, dotada potcenjivala rad među radničkim i seljačkim ženama, a ukoliko ga je i bilo u pojedinim mestima na njega je gledano kao na »specifični rad za žene«. Četvrti kongres KPJ bio je upravo prvi skup jugoslovenskih komunista koji je o tome svestrano raspravljao, izvukao određene pouke i odredio zadatke, ističući poznate Lenjinove reči da se »mase ne mogu pridobiti za političku delatnost, a da se ne privuku na politički rad i žene« i da »trajnost revolucije zavisi od toga u kolikoj meri u njoj učestvuju žene«.⁵⁸

Iako su osnovni zadaci bili uključeni u rezolucije o organizacionom i sindikalnom pitanju, želeći da istakne značaj ženskog pitanja Kongres je doneo i posebnu rezoluciju koja je, verovatno, izrađena na osnovu veoma opširnog referata nepoznatog autora »Položaj radnica u Jugoslaviji«. Ukazavši na ekonomski i politički položaj žena radnica i seljanki, i na ideološki i organizacioni uticaj buržoazije na njih, u Rezoluciji o ženskom pitanju Partiji je stavljeno u zadatak da ispuni »ovu prazninu svoje delatnosti«. U cilju sprovođenja sistematskog i planskog rada potrebno je izgraditi »odozgo do dole partijski aparat za rad među ženama«, a u njega se moraju privući radnice iz preduzeća. Pri partijskoj centrali obrazovaće se komisija za rad među ženama koja će, pod rukovodstvom Centralnog komiteta, organizovati rad na pridobijanju radnica i seljanki za pristupanje u masovne organizacije radničke klase i u Partiju.⁵⁹

Posebnu pažnju IV kongres je posvetio izveštaju O ratnoj opasnosti koji je podneo Matija Brezović »Agić«, član delegacija KPJ na VI kongresu Kominterne. Povodom toga nužno je primetiti da većina kongresnih dokumenata sadrži stavove o dva problema, u to vreme značajna za Boljševičku partiju i Sovjetski Savez: borba protiv desne opasnosti i pitanje mogućeg napada imperijalističkih sila na SSSR. Raspravljanje i zauzimanje stavova o tim problemima, Kominternu je prenela i na svoje sekcije, pa su oni tako našli svoje mesto i u odlukama IV kongresa KPJ. Kolika je važnost pridavana ratnoj opasnosti vidi se i po tome što je prilikom publikovanja Rezolucija o ratnoj opasnosti i našim zadacima

⁵⁷ Ibid.; Pregled istorije SKJ, 157.

⁵⁸ Kao nap. 45, 207–209; Б. Бошкович, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4.

⁵⁹ Kao nap. 45, 202, 207–209; А–СК SKJ, Fond KI, 1928/60, referat »Položaj radnica u Jugoslaviji«, nedatiran.

u borbi protiv rata objavljena ispred odluka o organizacionom pitanju i sindikatima⁶⁰ koje su za delovanje KPJ, svakako, bile mnogo značajnije. U Rezoluciji, čiji je nacrt izradila kongresna komisija (Đuro Salaj »Valić«, Laza Stefanović »Zorić«, Ivan Gržetić »Lenski«, Mate Ivišić »Bogić«, Savo Neimarović »Mironović«), pre svega, ocenjuje se mesto Jugoslavije u sukobu imperijalističkih sila za Balkan i uticaj na njemu, u neprijateljskim akcijama imperijalističkih sila prema SSSR-u i međudržavnim odnosima na Balkanu. Tome pitanju prišlo se, međutim, jednostrano, a ne u sklopu balkanskih i evropskih protivrečnosti, te se tako došlo do apsurdna: Jugoslavija se tretira, s obzirom da se ocenjuje kao baza imperijalističkih sila za napad na Sovjetsku Rusiju, kao »jedna od najmilitarističnijih država na svetu« (istaknuto u originalu). Fašistički ili profašistički režimi u susjednim zemljama ne samo da nisu uzeti u obzir, već se podržava i njihov revizionizam u odnosu na Jugoslaviju. Ne pominje se položaj ugnjetenih manjina, među njima slovenačke i hrvatske, pod fašističkim režimom, ne osuđuje se fašistička politika Italije već slovenačka i hrvatska buržoazija koja teži »oslobođenju braće u Istri«. Upravo u vezi s tim, KPJ se obavezuje da demaskira politiku svoje buržoazije prema Italiji i da u propagandi »pri tome treba naglašavati da vladajući ugnjetački režim u Jugoslaviji u osnovi predstavlja isto što i fašistički režim u Italiji«. Samim tim takav režim ne može da donese oslobođenje Hrvatima i Slovencima u Italiji. Jugoslavija je ocenjena kao vojnički najjača država koja je toliko jaka da istovremeno priprema rat i ugrožava sve susjedne zemlje: Italiju zbog Istre, Albaniju koju želi da prisvoji »celu ili barem Severnu Albaniju«, Grčku da bi joj oduzela grčki deo Makedonije, Bugarsku od koje želi da osvoji Petrič i Pirinsku Makedoniju, a po mogućstvu »čak i celu Bugarsku«.

Takvoj »sili«, kako je prikazana Jugoslavija, dato je veoma važno mesto i u slučaju imperijalističkog rata protiv SSSR-a. Pa i pripreme za uvođenje diktature u Jugoslaviji tumačene su jednostrano kao težnja vladajućih krugova »za osiguranje mira u pozadini« za slučaj rata. Smatrajući da je režim u Jugoslaviji isto što i fašistički režim u Italiji, sva nacionalna udruženja i društva (kao Jadranska straža) i nacionalistička (Narodna odbrana, Udruženje bivših četnika i dr.) ocenjena su kao fašistička i izjednačena sa profašističkim organizacijama Orjuna i Srnao. Iz pobrojanih organizacija izuzeta je jedino Hrvatska nacionalna omladina.

Polazeći od karaktera ratova — pravednih i nepravednih — proletarijat Jugoslavije pozivan je da zauzme stav protiv nepravednog rata Jugoslavije sa susjednim državama, da demaskira ratne planove jugoslovenske buržoazije, da vodi antiratnu kampanju među seljacima i u vojsci. U slučaju, pak, izbijanja ratnih operacija između Jugoslavije s jedne strane i susjednih država s druge, proletarijat i njegova avangarda treba da propagiraju »odricanje otadžbine« i defetizam, da organizuju generalni štrajk protiv rata, da ga bojkotuju i da podignu ustanak u krajevima gde je jak nacionalnooslobodilački pokret »naročito u slučaju rata protiv Sovjetskog Saveza«.

⁶⁰ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, dnevni red kongresa; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12. — Matija Brezović je bio član Komisije o izveštaju o ratnoj opasnosti na VI kongresu Kominterne.

Težište je u razradi zadataka KPJ u slučaju rata upravo na pitanju odbrane Sovjetskog Saveza. Uz demaskiranje osvajačkih težnji buržoazije Jugoslavije i njenih saveznika u zemlji i »socijal-patriotskih vođa«, pred proletarijat Jugoslavije postavljeni su određeni taktički zadaci:

- a) da radi na sprečavanju rata jačanjem klasne borbe »sve do revolucionarnih akcija masa«;
- b) da doprinese pretvaranju imperijalističkog rata protiv SSSR-a u građanski rat protiv svoje buržoazije;
- c) da organizuje sprovođenje generalnog štrajka »do objave rata [...] i u vreme mobilizacije«;
- d) da posle napada na SSSR organizuje oružani ustanak ugnjetenih nacija;
- e) pošto je SSSR »otadžbina međunarodnog proletarijata« to je »proletarijat dužan da se bori ne samo za poraz svoje vlade, nego da i aktivno pomaže pobedu sovjetske vlasti«;
- f) »Otuda se njegova taktika i izbor sredstava borbe opredeljuje ne samo interesima klasne borbe u Jugoslaviji, nego i interesima rata na klasnom frontu buržoazije protiv proletherske države.«

Da bi proletarijat Jugoslavije mogao to ostvariti, razrađeni su zadaci antimilitarističkog rada u jugoslovenskoj vojsci: postavljanje zahteva za ukidanjem stajaće vojske u Jugoslaviji, izmena režima odsluženja vojnog roka i sl., propaganda među vojnim obveznicima, obaveza članova KPJ, SKOJ i simpatizera da u vreme služenja u vojsci budu u tesnoj vezi sa svojim organizacijama, pojačan rad među ugnjetenim nacionalnostima uz isticanje odgovarajućih ultralevih zahteva, kao što su: »Baza naših delimičnih zahteva jeste parola razoružanja buržoazije i naoružanje proletarijata«. ⁶¹

Izveštaj o radu VI kongresa Kominterne i VIII konferencije Balkanske komunističke federacije podneo je Kongresu, u ime delegacije KPJ, Jakob Žorga »Rogić«. U raspravi o tome referatu podrobno su razmatrani međunarodni položaj i situacija na Balkanu i ponovo, u duhu stavova KI, zaključeno je da je glavna opasnost — desna opasnost. Kongres je, na predlog Komisije (Jakob Žorga »Rogić«, Matija Brezović »Agić«, Jovan Mališić »Martinović«, Roman Filipčev »Petrović«, Đuro Cvijić »Krešić«), jednoglasno izglasao Rezoluciju o izveštaju sa Šestog kongresa KI. Još jednom je istaknuta potreba borbe protiv desne opasnosti i usvojena ocena o stanju u KPJ koju je u izveštaju Izvršnog komiteta KI izneo Buharin na Kongresu Kominterne. Partiji je posebno stavljeno u zadatak da svim merama brani SSSR »međunarodnu državu proletherske revolucije i svoju jedinu domovinu«. Istovremeno, prihvaćeni su svi dokumenti VIII konferencije Balkanske komunističke federacije i rešeno da se odluke ova dva međunarodna komunistička skupa objave (na srpsko-hrvatskom i slovenačkom jeziku) i prouče u partijskim organizacijama. ⁶²

⁶¹ Kao nap. 45, 182–196; A–CK SKJ, Fond KI, 1928/82, sastav Ratne komisije.

⁶² Kao nap. 45, 209–212; A–CK SKJ, Fond KI, 1928/82, 179, dnevni red kongresa i sastav komisije, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12; Б. Воишковић, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4.

Poslednji dokumenat, koji je doneo IV kongres, bila je Rezolucija o nemačkom pitanju u kojoj je osuđena grupa oportunističara iz desne frakcije (Brandler, Talhajmer i dr.) i pozdravljena oktobarska odluka Predsedništva Izvršnog komiteta KI o nemačkom pitanju.⁶³

Kongres je završio rad izborom novoga Centralnog komiteta. Kako su sve dotadašnje kombinacije Kominterne u vezi sa sastavom rukovodstva KPJ (davanje većine u vodstvu predstavnicima desnih ili levih, ili formiranje kombinovanog rukovodstva od »levičara« i desničara sa predstavnicima tzv. centra) pretrpele neuspeh, a vrhovi jedne i druge grupe pokazali se nesposobnim da rukovode Partijom, to je pitanje izbora nove partijske centrale posmatrano kao jedan od ključnih problema za rešavanje krize u KPJ. Delegati su u svojim istupima potvrdili »bankrotstvo vodstva intelektualaca« i pozdravili obrazovanje zdravoga radničkog jezgra, kao najbolju garanciju za likvidiranje frakcionaštva, koterijaštva i sektaštva. Sem toga, zahtevano je da se započeti kurs uvođenja radničkog rukovodstva nastavi i sprovede i na niže forume — mesne i okružne komitete i pokrajinske sekretarijate. Posle duže rasprave i razgovora predstavnika KI s pojedinim delegatima, Kongres je utvrdio kriterijume za sastav Centralnog komiteta. Odlučnu reč u novoj Centrali KPJ trebalo je da imaju radnici iz neposredne proizvodnje i radnici koji aktivno rade u sindikatima, s tim što se moralo voditi računa o nacionalnom sastavu, zatim da budu zastupljene sve pokrajine, kao i mlađe i starije generacije.⁶⁴

Tajnim glasanjem Kongres je izabrao Centralni komitet od 14 članova (petnaesti član trebalo je da bude predstavnik CK SKOJ) i to: 6 radnika iz proizvodnje, 6 sindikalnih i partijskih radnika i 2 intelektualca. Raspoloživi istorijski izvori ne daju sastav partijske centrale. Međutim, na osnovu jedne beleške, u kojoj su zabeleženi rezultati glasanja (bilo je 19 delegata s rešavajućim pravom glasa), moglo bi se zaključiti da su u Centralni komitet izabrani: Filip Filipović »Jelić«, Andrija Mihajlović »Andrijević«, Živorad Pecarski »Kosančić« (sa po 19 glasova), Đuro Đaković »Bosnić«, Lazar Stefanović »Zorić«, Ivan Gržetić »Lenski«, »Poljarski« (?), Roman Filipčev »Petrović« (sa po 17 glasova), Đuro Salaj »Micić«, Jovan Mališić »Martinović« (sa po 16 glasova), Malina Pop Ivanova »Ruža« (sa 15 glasova), Vicko Jelaska »Viro« (sa 14 glasova), Marko Mašanović »Trifun«, Matija Brezović »Agić« (sa po 12 glasova), Mijo Oreški »Jagić« (sa 11 glasova) i Đuro Cvijić »Krešić« (sa 8 glasova). Prema izveštaju Đakovića i Gorkića, Izborna je komisija (Đuro Đaković, Filip Filipović, Roman Filipčev), u saglasnosti s delegacijom KI, iz statusa članova Centralnog komiteta prevela u kandidate dvojicu partijskih funkcionera (Đuru Cvijića i Matiju Brezovića), a iz kandidata u

⁶³ Kao nap. 45, 212–213.

⁶⁴ Ibid. 467. — Govoreći o radničkom rukovodećem jezgru, Toljati kaže da su mu delegati-radnici govorili: »Mi smo radnici, mi nismo politički obrazovani, ne umemo da pišemo teze«, na što im je on rekao da takav stav treba suzbijati, a »vaša je snaga vaša veza sa radničkom klasom«; »IV kongres KPJ«, *Klasna borba*, decembar–januar 1928/29, br. 10–12; В. Бошковић, »IV съезд КПЮ«, *Коммунистический интернационал*, 25. јануар 1929, бр. 4.

članove CK dvojicu radnika iz preduzeća (verovatno Petra Radovanovića i Viktora Kolešu), što je Kongres usvojio.⁶⁵

Ukoliko je tačno da je novi sastav partijske centrale bio takav, nužno je napomenuti: a) u Centralni komitet je s predstavnikom SKOJ-a (Mijo Oreški) birano 16, a ne 15 članova; b) kao članovi novog CK, pored Filipovića, Pecarskog, Đakovića, Filipčeva, Stefanovića, Gržetića, Salaja, Mališića, Pop Ivanove i Mašanovića u policijskim dokumentima neprovereno se navode još Josip Čižinski »Milan Gorkić«, Gojko Vuković i »Mirko Crnogorac« (?);⁶⁶ c) među izabranim našla su se dvojica »levičara« (Cvijić koji je odmah na intervenciju Izborne komisije preveden u kandidate i Jelaska koji je isključen iz Centralnog komiteta na VI plenumu CK KPJ, u oktobru 1929) i jedan desničar (Lazar Stefanović), iako se u prvoj informaciji Privremenog centralnog sekretarijata KPJ o radu IV kongresa KPJ kaže »da u CK nisu izabrani eksponirani elementi iz bivših frakcija«⁶⁷; d) trećina novih članova (Filipčev, Mališić, Pop Ivanova, Pecarski, Mašanović) nalazila se duže vreme u Sovjetskom Savezu i zbog toga nije imala veze s jugoslovenskim komunističkim pok-

⁶⁵ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/82, beleška o rezultatima glasanja; Zbirka Jugoslaveni u SSSR, K/13, autobiografija Viktora Koleše; Fond KI, MF 202/759, sn. 112-113, izveštaj Milana Gorkića od 16. novembra 1928. — Obaveštavajući o izboru CK, ali ne navodeći i imena članova, Gorkić piše: »Br. 1 [Sima Marković] naravno nije izabran; Krešić [Đuro Cvijić] je izabran samo za kandidata. Isto tako i Agić [Matija Brezović]. Rogić [Jakob Žorga] nije prošao«; U vezi sa sastavom Centralnog komiteta nužno je ukazati na sledeće: 1. Pošto su pored članova CK birani i kandidati čija imena nisu poznata, u policijskim dokumentima, kao i sećanjima učesnika pominju se članovi koji se ne nalaze u ovom spisku (Dimitrije Krka Stanisavljević kaže da je i on biran za člana CK — A-CK SKJ, Zbirka MG 2254); 2. Među članovima CK nema predstavnika partijske organizacije iz Slovenije, a pošto je pseudonim Poljarski ostao nerazrešen, prema mišljenju Franca Filipića to bi mogao biti Josip Poljanec, rudarski radnik iz Zagorja; 3. Kao predstavnik SKOJ-a u CK je izabran Mijo Oreški »Jagić«, a nije bio na kongresu. Do ovoga je došlo verovatno stoga, što je Josip Debeljak upućen na školovanje u Moskvu; 4. Pored Drage Stefanović, jedne od predratnih aktivistkinja revolucionarnog radničkog pokreta, Malina Pop Ivanova bila je druga žena koja je u toku desetogodišnjeg delovanja KPJ izabrana za člana najviše partijske instance; *Milenko Beljanski*, Hronika o radničkom pokretu i KPJ u Somboru i okolini (1918-1941), Sombor 1968, 132. — Beljanski piše da je za člana CK izabran i Jozef Sekelj, ali ne navodi izvor odakle je taj podatak preuzeo; »Četvrti kongres Kompartije Jugoslavije«, *Srp i čekić*, decembar 1928, br. 3. — Prema ovom članku u novoj partijskoj centrali bilo je 90% radnika; Pregled istorije SKJ, 158. — Ovde se pogrešno navodi da su u CK izabrani Gojko Vuković i Josip Čižinski; Iako se od novog rukovodstva mnogo očekivalo ono nije ispunilo te nade. O tome se u Rezoluciji IV zemaljske konferencije KPJ »Pouke iz 1929-31« kaže: »[...] već na IV kongresu i neposredno poslije njega, CK je dopustio niz pogrešaka, koje su bile suprotne liniji Otvorenog pisma i docnije imale presudan značaj u radu voćstva: 1. U voćstvo je pored najboljih radnika, kao Đuro Đaković, izabran niz drugova *slabo ili nikako* povezanih sa Partijom koji nisu izrasli u samoj Partiji nego su vaspitavani van nje [...]« (Istorijski arhiv KPJ, tom II, 235).

⁶⁶ A-CK SKJ, Zbirka Đuro Đaković, kut. IV, fasc. 7, izveštaj Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva od 26. oktobra 1929; *N. Jovanović*, n. čl., 319 i *S. Cvetković*, n. čl., 414. — Sem pobrojanih, ovi autori pogrešno navode da su u Centralni komitet izabrani: Ivan Srzentić (?), Jakob Žorga, Mitar Trifunović i Nikola Kovačević.

⁶⁷ A-CK SKJ, Fond KI, 1928/95, 179, okružnica privremenog centralnog sekretarijata KPJ, Svima pokrajinskim, oblasnim i okružnim komitetima KPJ i izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; Fond KI, MF 202/759, sn. 112-113, izveštaj Milana Gorkića od 16. novembra 1928; »Rezolucija [šestog plenuma CK KPJ] o borbi protiv desne opasnosti u KPJ«, *Klasna borba*, 1929, br. 15.

retom; e) u Centralu KPJ nisu ušli oni partijski aktivisti iz redova radnika koji su povelili i izneli teret antifrakcijske borbe (Blagoje Parović, Ivan Krndelj, Blagoje Nikolić, Andrija Polgar i ostali).

Izbor Centralnog komiteta protekao je bez ikakvih nesuglasica. Spor je, međutim, izbio na plenarnoj sednici Centralnog komiteta, prilikom izbora Politbiroa. Kakve su rasprave vođene nije poznato, izuzev da je bila reč o ličnosti sekretara Partije. Na kraju, Politbiro je izabran jednoglasno u sastavu: Đuro Đaković, Đuro Salaj, Žika Pecarski, Lazar Stefanović i Jovan Mališić, s tim da prva trojica sačinjavaju Sekretarijat politbiroa, a Mališić je zadužen za agitaciono-propagandni rad. Kako bi »bilo obezbeđeno pravilno rukovođenje Partijom«, tom prilikom je rešeno da se od Kominterne zahteva da Josipa Čižinskog stavi na raspoloženje Centralnom komitetu KPJ i da on uđe u Politbiro CK KPJ. Isto tako, zaključeno je da se sve odluke i rezolucije daju u štampu do 1. decembra, a povodom završetka rada IV kongresa KPJ da se uputi proglas partijskom članstvu.⁶⁸

Četvrti kongres KPJ održavao se u vreme kada je međunarodni komunistički centar bio zaokupljen svojim problemima i kada, prema tome, ne samo da jugoslovenskom komunističkom pokretu nije mogao da pruži veću pomoć, već je, naprotiv, kao »direktno operativno rukovodstvo za svaku partiju«, prenošenjem određenih stavova i direktiva otežao i rad Kongresa i usvajanje celishodnijih rešenja. Naime, u toku 1926—1928, SKP(b) je raščišćavala s opozicijom u svojim redovima: najpre je vođena borba protiv trockizma »kao levog skretanja u Kominterni«, a potom i protiv desne opasnosti. Ta borba je iz SKP(b) prenesena i na Komunističku internacionalu — iz njenog predsedništva trebalo je ukloniti Trockog, Zinovjeva, Vojislava Vujovića i dr. Iako je u sekcijama KI bilo i desnih i »levih«, pa čak i ultralevih zastranjivanja, Kominternu je do svog VI kongresa u komunističkom pokretu pretežno ukazivala na

⁶⁸ A—CK SKJ, Fond KI, MF 202/759, sn. 112—113, izveštaj Milana Gorkića od 16. novembra 1928; Fond KI, 1928/179, izveštaj Đure Đakovića od novembra 1928; Istorijski arhiv KPJ, tom II, 213—216; A—CK SKJ, Zbirka MG, 2254, sećanje Dimitrija Stanislavljevića Krke — Stanislavljević piše da je spor nastao oko političkog sekretara. Delegat KI Manuilski insistirao je da to bude Jovan Mališić »Martinović«. Kako se to sve završilo nije poznato, ali Gorkić izveštava da Mališić nije ušao u sekretarijat, već je bio samo član Politbiroa, zadužen za agitaciono-propagandni rad. U vezi s tim Đuro Salaj piše: »Kada je trebalo izabrati Centralni komitet — stvar se zaoštrila [...] predstavnici Kominterne — Manuilski i Erkoli [...] su s Đurom Đakovićem izradili listu budućeg CK. Međutim, pošto je bilo tajno glasanje, lista je propala. Pobjedila je lista Brozovića [Brezovića — primjedba U. V.] i ostalih moskovskih studenata: Pecarskog, Mališića i dr. Đaković nije kandidovan na toj listi. Kongres je prekinut. Predstavnici Kominterne počeli su tada pozivati pojedinačno Brozovića, Mališića i proturati ih kroz banju. Zatim je lista koju je predložio Đuro Đaković s predstavnicima Kominterne bila jednoglasno prihvaćena. Ali samo za članove Centralnog komiteta. Kada je pak trebalo konstituisati Centralni komitet ponovo je najveći atak uperen na Đuru Đakovića. Studenti iz Moskve [...] dokazivali su kako Đuro nema teoretskog znanja, kako nije sposoban da bude organizacioni sekretar itd. [...] I zaista, tek nakon nekoliko Erkolijevih intervencija izabran je onakav Politbiro kako je bilo dogovoreno (Đuro Salaj, »Sjećanja na Đuru Đakovića«, Četrdeset godina. Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knj. I, Beograd 1960, 340); O pomenutoj Brezovićevoj akciji daje podatke i organ CK KPJ »Šta i kako da se radi«, u kojem piše: »Brezović je na kongresu vršio svakojake mahinacije da bi bio izabran u CK. Kad mu to nije uspeo onda je svaku provalu iskorištavao da bi se nametnuo da on bude kooptiran u PB« (»Šta i kako da se radi«, br. 4, 60).

levu opasnost, a od toga kongresa poenta je stavljena na desnu opasnost.⁶⁹ Samim tim, to se pitanje našlo na dnevnom redu jugoslovenskoga partijskog kongresa, i to ne samo zbog delovanja Sime Markovića i desne frakcije — to je Kominterni bilo poznato već nekoliko godina — nego i kao potvrda ispravnosti politike KI i postavki Staljina i SKP(b) o desnoj opasnosti kao glavnoj smetnji u razvoju komunističkih partija. Rad IV kongresa KPJ bio je, stoga, prvenstveno posvećen tome problemu, što se odrazilo i na njegovim odlukama u kojima je došlo do izražaja u Partiji, i inače, prisutno levo, pa čak i ultralevo tumačenje i sektaštvo.

Uz to, zaoštavanje međunarodne situacije i pokušaji evropske buržoazije da pojačanjem ideološkog rata protiv SSSR-a, koji je u uslovima ekonomske krize mogao da preraste u vojni sukob, skrene pažnju svojih naroda s unutrašnjih teškoća na SSSR, stavljali su pred Sovjetsku Rusiju pitanje odbrane zemlje, a u vezi s tim i pitanje međunarodne proleterske solidarnosti sa prvom socijalističkom državom, pošto je »pobeda Oktobarske revolucije dala radnicima celog sveta socijalističku otadžbinu — Sovjetski Savez«.⁷⁰ U tom smislu bila su i rešenja VI kongresa KI koja su preporučivala svim sekcijama da kao jedan od glavnih zadataka razmotre pitanje ratne opasnosti i razrade plan rada u slučaju imperijalističkog rata protiv SSSR-a. Time se morao pozabaviti i IV kongres KPJ. Iako je na njemu unutarpartijskim problemima KPJ bila posvećena svakako znatna pažnja, u prvom redu borbi protiv frakcionaštva, ipak se iz kongresnih dokumenata stiče utisak da su problemi koje je preporučivala KI — desna opasnost i opasnost od rata — dominirali na tome skupu. Stoga se može zaključiti da se taj kongres jugoslovenskih komunista održavao u nepovoljnim uslovima i da zato ni rezultati nisu mogli biti veći, niti je on mogao da rešava sa pozicija interesa radničkog pokreta u Jugoslaviji: rezultati su bili u izvesnom stepenu podređeni kretanjima u međunarodnom radničkom pokretu.

Druga nepovoljna okolnost, koja je ostavila traga na odlukama Kongresa, bio je sastav delegata. U njegovom radu osetan je bio udeo partijskih aktivista (Žika Pecarski, Jovan Mališić, Marko Mašanović, Paja Marganović, Roman Filipčev, Ivan Farković) koji su duže vreme boravili izvan Jugoslavije, te tako nisu mogli da učestvuju u praktičnom partijskom radu, a u zemlju su se vratili nekoliko meseci pre Kongresa da kao instruktori pomognu Birou CK KPJ u sprovođenju Otvorenog pisma IK KI. Oni nisu imali vremena i mogućnosti da se detaljnije upoznaju ni sa stanjem u Jugoslaviji, ni sa situacijom u radničkom i komunističkom pokretu. Uz to su u radu Kongresa učestvovali i glavni akteri frakcijskih borbi (Đuro Cvijić, Sima Marković i Lazar Stefanović). Pored dotadašnjih grešaka, oni su ipak bili članovi kongresnih komisija i radili na izradi završnih dokumenata, a dvojica od njih čak su izabrana i u novo rukovodstvo (Stefanović i Cvijić). Sa neposrednog rada u zemlji došlo je dvanaest delegata (Ivan Gržetić, Samuel Majer, Avdo Čardžić, Milorad Petrović, Andrija Mihajlović, Andrija Polgar, Blagoje Nikolić, Kosta Solev, Savo Neimarović, Kajo Parač, Mate Ivišić, Matija Brezović)

⁶⁹ *M. Moravec* [Filip Filipović], »Desna opasnost u Kominterni«, *Klasna borba*, mart-april 1929, br. 13–14; *Edvard Kardelj*, *Miroslav Krleža*, n. d., 24.

⁷⁰ Kao nap. 45, 193.

ali je njihov uticaj na tok Kongresa bio slab. Umesto njih, sudeći bar prema raspoloživoj dokumentaciji, glavnu reč su vodili ili oni funkcioneri koji, iako nisu pripadali frakcijama, ipak su snosili svoj deo odgovornosti za stanje u KPJ (Đuro Salaj, Jakob Žorga, Filip Filipović) ili oni (Josip Čičinski, Jovan Mališić) koji situaciju u zemlji i pokretu nisu dovoljno poznavali i koji su, vaspitavani pod okriljem Kominterne, doprinedeli usvajanju rešenja što nisu odgovarala bržem preodolevanju krize i savladavanju teškoća, bržem pretvaranju KPJ u Partiju masa.

Od usvojenih odluka najpozitivnije su bile one koje su se odnosile na likvidaciju frakcionitva kome je na izvestan način učinjen kraj: sa odgovornih položaja uklonjeni su glavni nosioci frakcijskih borbi i oni su od tada, izuzev Stefanovića, *de facto* prestali da igraju bilo kakvu značajnu ulogu u radu KPJ. Ali, iz Partije nisu bili, niti su mogli biti uklonjeni i njihovi pristalice koji će i dalje, svesno ili nesvesno, biti nosioci »levih« ili desnih zastranjivanja sve dok Partija ne bude učinila zaokret u svom radu, sve dok koncepcije zagrebačke Osme konferencije Mesne partijske organizacije ne budu postale praksa u radu KPJ u celini.

U pogledu organizacione izgradnje KPJ i sindikalnog rada Kongres nije doneo ništa novo. To su, uglavnom, bile odluke prihvaćene na III kongresu KPJ. Novinu je predstavljao samo detaljnije razrađen zadatak o intenzivnijem radu na privlačenju žena, prvenstveno radnica u sindikalni i partijski rad. Sva ostala rešenja Kongresa rezultirala su iz direktiva Kominterne i odluka njenog VI kongresa: u proceni političke situacije u Jugoslaviji, stavu KPJ prema opozicionim strankama i reformističkim sindikatima, antimilitarističkom radu i usvajanju stavova u slučaju imperijalističkog napada na SSSR. Pošto su VI kongres KI i IV kongres KPJ uvođenje diktature u Jugoslaviji ocenili kao pripremu vladajućih krugova za rat protiv Sovjetskog Saveza, može se pretpostaviti da je i parola o oružanom ustanku, koju je KPJ istakla 1929, predstavljala pretvaranje u delo zadatka postavljenog na Kongresu: da proletarijat treba da deluje tako da bi rat sprečio »putem pojačavanja klasne borbe sve do revolucionarnih akcija masa protiv vladajućeg režima još pre objave rata«. ⁷¹

⁷¹ Ibid.